

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ
STUDIJSKI PROGRAM ZA OBRAZOVANJE UČITELJA

NEJRA KADIĆ

MANIFESTACIJA AGRESIVNOSTI KOD DJECE ŠKOLSKOG UZRASTA
(DRUGI CIKLUS OSNOVNE ŠKOLE)

MASTER RAD

Nikšić, 2025. godina

UNIVERZITET CRNE GORE

FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

STUDIJSKI PROGRAM ZA OBRAZOVANJE UČITELJA

MANIFESTACIJA AGRESIVNOSTI KOD DJECE ŠKOLSKOG UZRASTA
(DRUGI CIKLUS OSNOVNE ŠKOLE)

MASTER RAD

Studentkinja:

Nejra Kadić, 776/19

Mentorka:

Doc. dr Milica Jelić

Nikšić, 2025. godina

PODACI I INFORMACIJA O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Nejra Kadić

Datum i mjesto rođenja: 23. 06. 2000. godine, Bijelo Polje

Naziv završenog osnovnog studijskog programa: Studijski program za obrazovanje učitelja
(Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore) – integrisane akademske studije

Godina diplomiranja:

INORMACIJE O MASTER RADU

Naziv postdiplomskog studija: Master studije za obrazovanje učitelja

Naslov rada: Manifestacija agresivnosti kod djece školskog uzrasta (drugi ciklus osnovne škole)

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filozofski fakultet u Nikšiću

UDK OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada: 28. 02. 2025.

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema: 23. 11. 2023.

Mentorka: Doc. dr Milica Jelić

Komisija za ocjenu rada: Doc. dr Milica Jelić, prof. dr Nada Šakotić, doc. dr Jovana Marojević

Komisija za odbranu rada: Doc. dr Milica Jelić, prof. dr Nada Šakotić, doc. dr Jovana Marojević

Datum odbrane:

Zahvalnica

Neizmjernu zahvalnost dugujem svojim roditeljima koji su mi tokom svih ovih godina pružali bezrezervnu ljubav i podršku. Njihova posvećenost, ohrabrenje u teškim trenucima i vjerovanje u moje sposobnosti bili su ključni faktori koji su me motivisali da ostvarim svoje ciljeve. Hvala im što su uvijek bili moj oslonac, snaga i izvor inspiracije. Ovaj uspjeh je i njihov.

Zahvalnost dugujem svojoj mentorki doc. dr Milici Jelić, na strpljenju, vođstvu i neprocjenjivim smjernicama koje su mi pomogle da ostvarim svoje ciljeve. Hvala Vam što ste mi bili inspiracija i podrška u ovom zahtjevnom procesu. Vaš doprinos je neprocjenjiv i cijenim svaki trenutak koji ste posvetili čitanju, savjetovanju i usmjeravanju.

Srdačno se zahvaljujem učiteljicama, učiteljima i stručnim saradnicima OŠ „Marko Miljanov”, OŠ „Dušan Korać”, OŠ „Vladislav Sl. Ribnikar”, OŠ „Nedakusi”, OŠ „Šukrija Međedović”, OŠ „Pavle Žižić” i OŠ „Rifat Burdžović-Tršo” u Bijelom Polju na ustupljenim časovima, potrebnim za sprovođenje istraživanja, kao i na razumijevanju i strpljenju.

Posebnu zahvalnost dugujem učenicima koji su činili moj uzorak. Hvala im što su bili moji saradnici i što su uložili trud i zalaganje da svoj zadatak odrade najbolje što mogu.

S ljubavlju i zahvalnošću,

Nejra Kadić

Rezime

Agresivnost u školi postaje sve izraženija, što izaziva zabrinutost šire društvene zajednice. Manifestacija agresivnog ponašanja kod djece školskog uzrasta tema je ovog master rada, s posebnim naglaskom na drugi ciklus osnovne škole. Cilj istraživanja bio je ispitati uzroke, oblike i učestalost agresivnog ponašanja kod učenika tog uzrasta.

Istraživački uzorak činilo je 94 učitelja, 11 stručnih saradnika i 20 učenika (deset učenika četvrtog i deset učenika petog razreda). U istraživanju su primijenjene deskriptivna metoda, tehnika anketiranja i intervjuisanja. Kao instrumenti korišćeni su anketni upitnici namijenjeni učiteljima i stručnim saradnicima, dok su intervjui sprovedeni s učenicima. Rezultati istraživanja pokazali su da je agresivnost danas uočljiva, naročito u drugom i trećem ciklusu osnovne škole. Utvrđeno je postojanje i manifestacija različitih oblika agresije, pri čemu je verbalna agresija posebno izražena. Istraživanja su pokazala da na agresivno ponašanje učenika utiče više različitih faktora, a posebno se ističu pritisak vršnjaka i socijalno odbacivanje. Takođe, primijećene su razlike u izražavanju agresije kod dječaka i djevojčica – dječaci češće ispoljavaju fizičku agresiju, dok su djevojčice sklonije verbalnom i socijalnom obliku agresije, koji se najčešće manifestuje kroz isključivanje iz društvene sredine. Pored toga, ustanovljeno je da loši porodični odnosi, upotreba društvenih mreža i izloženost nasilnim sadržajima značajno doprinose razvoju agresivnog ponašanja. Na osnovu ovih saznanja, jasno je da je neophodno uključiti stručnjake i organizovati aktivnosti koje mogu pomoći u smanjenju agresije među učenicima.

U cilju suzbijanja agresivnog ponašanja kod učenika, potrebno je češće sprovoditi ovakva istraživanja kako bi se povećala svijest o ovom problemu, identifikovali njegovi uzroci i primijenili odgovarajući principi za njegovo smanjenje ili potpuno eliminisanje.

Ključne riječi: agresivnost, škola, manifestacija agresivnog ponašanja, drugi ciklus osnovne škole, učenici

Summary

Aggression at school is becoming more and more pronounced, which causes concern for the wider community. Manifestation of aggressive behavior in school-age children is the topic of this master's thesis, with special emphasis on the second cycle of elementary school. The goal of the research was to examine the causes, forms and frequency of aggressive behavior among students of that age.

The research sample consisted of 94 teachers, 11 professional associates and 20 students (ten students of the fourth and ten students of the fifth grade). The descriptive method, surveying and interviewing techniques were applied in the research. Survey questionnaires intended for teachers and professional associates were used as instruments, while interviews were conducted with students. The results of the research showed that aggressiveness is noticeable today, especially in the second and third cycle of elementary school. The existence and manifestation of various forms of aggression have been determined, with verbal aggression being particularly prominent. Research has shown that the aggressive behavior of students is influenced by many different factors, especially peer pressure and social rejection. Also, differences were observed in the expression of aggression in boys and girls - boys more often exhibit physical aggression, while girls are more prone to verbal and social forms of aggression, which is most often manifested through exclusion from the social environment. In addition, it was found that bad family relationships, use of social networks and exposure to violent content significantly contribute to the development of aggressive behavior. Based on these findings, it is clear that it is necessary to involve experts and organize activities that can help reduce aggression among students.

In order to suppress aggressive behavior among students, it is necessary to conduct such research more often in order to increase awareness of this problem, identify its causes and apply appropriate principles for its reduction or complete elimination.

Keywords: aggressiveness, school, manifestation of aggressive behavior, second cycle of elementary school, students

SADRŽAJ

UVOD	1
I TEORIJSKI PRISTUP PREDMETU ISTRAŽIVANJA	3
1. Pojam i značaj agresivnosti	3
1. 1. Agresivno ponašanje kod djece u školi	3
1. 2. Uzroci i posljedice agresivnog ponašanja kod djece u školi	5
1. 3. Učestalost javljanja agresivnosti kod djece u drugom ciklusu osnovne škole	8
2. SPOLJAŠNJI FAKTORI KOJI UTIČU NA POVEĆANJE AGRESIVNOSTI KOD DJECE U ŠKOLI	10
2. 1. Uticaj okoline na agresivnost djece u drugom ciklusu osnovne škole: Škola i porodica	10
2. 2. Uloga vršnjaka u razvoju agresije i nasilja kod djece u školi	13
2. 3. Medijski sadržaji i agresivnost djece	16
3. PSIHOLOŠKE PREVENCIJE AGRESIVNOG PONAŠANJA	19
3. 1. Prevencija agresivnosti kod djece u drugom ciklusu osnovne škole	19
3. 2. Uloga škole i učitelja u prevenciji agresivnosti kod djece	21
3. 3. Ključni faktori u suzbijanju agresije kod djece	24
4. METODOLOŠKI PRISTUP PREDMETU ISTRAŽIVANJA	27
4. 1. Problem i predmet istraživanja	27
4. 2. Cilj i zadaci istraživanja	27
4. 3. Istraživačke hipoteze	28
4. 4. Naučno-istraživačke varijable	29
4. 5. Metode, tehnike i instrumenti	29
4. 6. Populacija i uzorak istraživanja	30
4. 7. Karakter i značaj istraživanja	31
4. 8. Opis procedure istraživanja	32
5. PRIKAZ I INTERPRETACIJA REZULTATA	33
5. 1. Obrada podataka	33
5. 2. Različiti oblici manifestacije agresivnosti kod djece u školi	36
5. 3. Uzroci i uticaj školskog okruženja i vršnjaka na agresivnost kod djece	39
5. 4. Statistički značajna razlika u agresivnosti između dječaka i djevojčica	44
5. 5. Kvalitet porodičnih odnosa kao faktor agresivnosti kod djece	47

5. 6. Uticaj medijskih sadržaja na pojavu agresivnosti kod djece.....	49
5. 7. Pozitivan uticaj učitelja i škole na smanjenje agresivnosti kod djece.....	51
6. DISKUSIJA.....	56
7. ZAKLJUČAK	58
8. OGRANIČENJA I DALJE PREPORUKE	59
9. LITERATURA.....	60
10. PRILOZI.....	64

UVOD

Agresivnost kod djece školskog uzrasta jedna je od često istraživanih tema u raznim naučnim disciplinama. Ipak, uprkos brojnim dosadašnjim istraživanjima, ova problematika ostaje važna i aktuelna. Rezultati savremenih studija u ovoj oblasti neprestano otvaraju nova pitanja.

Brojna istraživanja ukazuju na visoku prisutnost agresije i ozbiljnost njenih posljedica. Prema Antičević (2021), agresivno ponašanje može značajno uticati na razvoj djeteta, što može rezultirati nepovoljnim ishodima u kasnijem životnom periodu, poput pojave delinkventnog ponašanja ili socijalnih poteškoća.

Prema Trebješaninu (2008), agresija i agresivno ponašanje predstavljaju radnje u kojima se nekom objektu – bilo da je riječ o osobi, živom biću ili predmetu – namjerno ili nenamjerno nanosi povreda koja može biti fizička, psihička ili moralna, ili se objekat uništava. Agresivnost kod djece školskog uzrasta može se manifestovati u različitim oblicima, uključujući fizičku, verbalnu i emocionalnu agresiju. Ova agresivnost može se ispoljiti na dva načina: direktno, kroz fizičke sukobe s vršnjacima, ili indirektno, kroz ponašanja poput tužakanja ili podmetanja drugim učenicima. Prema Đorić (2009), istraživanja pokazuju značajne razlike između djece koja pokazuju agresivno ponašanje i onih koja su njegove žrtve, pri čemu su ključni faktori uzrast i pol. Na osnovu tih podataka, dječaci češće ispoljavaju direktne oblike agresije i imaju veću vjerovatnoću da budu počinioci, dok su djevojčice sklonije relacijskoj ili indirektnoj agresiji (Đorić, 2009).

Agresivno ponašanje kod djece u školskom okruženju može biti rezultat različitih i međusobno povezanih faktora. Prema istraživanju koje su sproveli Nedimović i Biro (2011), postoje određeni rizični faktori koji doprinose njegovom nastanku. Među njima se izdvajaju porodični odnosi, iskrivljena socijalna percepcija, ekonomski status porodice, uticaj vršnjaka s problematičnim ponašanjem, društveni uticaji, mas-mediji, kao i širi kulturološki kontekst.

Na temelju dosadašnjih saznanja, smatramo da je ključno intenzivirati aktivnosti usmjerene na suzbijanje agresivnog ponašanja među djecom, koristeći raznovrsne pristupe i tehnike. Ovakva istraživanja omogućavaju identifikaciju osnovnih uzroka agresije, kao i razvoj preventivnih programa koji mogu stvoriti sigurnije školsko okruženje. U okviru ovog rada, naš cilj je da istražimo kako agresivnost utiče na djecu, posebno onu u drugom ciklusu osnovne škole, koji su oblici

agresije prisutni, koji su faktori koji vode do njenog pojavljivanja i kako se mogu primijeniti preventivne mjere za smanjenje štetnih efekata.

U prvom dijelu rada opisali smo pojam i značaj agresivnosti, agresivnost kod djece školskog uzrasta, kao i uzroke i posljedice agresivnog ponašanja u školi. Istakli smo učestalost agresije, naročito u drugom ciklusu osnovne škole. Takođe, govorili smo o faktorima koji utiču na povećanje agresije kod djece školskog uzrasta, njihovoj ulozi, prevenciji agresivnog ponašanja, kao i o faktorima koji mogu dovesti do smanjenja agresije.

U drugom dijelu rada elaborirani su problem i predmet istraživanja, definisani ciljevi i zadaci istraživanja, te formulisane naučno-istraživačke hipoteze i varijable. Objasnili smo karakter i značaj istraživanja, opisali uzorak istraživanja, naveli i ukratko objasnili naučno-istraživačke metode, tehnike i instrumente. Nakon toga, prikazali smo i interpretirali dobijene rezultate istraživanja. Na kraju rada, na osnovu svih navedenih aspekata, izveli smo zaključak.

I TEORIJSKI PRISTUP PREDMETU ISTRAŽIVANJA

1. Pojam i značaj agresivnosti

1. 1. Agresivno ponašanje kod djece u školi

Pregledom literature smo naišli na relativno veliki broj definicija agresivnosti koje se razlikuju od autora do autora. U daljem radu smo naveli nekoliko definicija agresivnosti.

Prema Aronsonu i saradnicima (2005), agresivno ponašanje odnosi se na svaku vrstu ponašanja koja ima za cilj da izazove fizičku ili psihičku bol kod druge osobe. Kordić (2005) navodi da je agresivnost suprotnost prosocijalnom ponašanju i definiše je kao ponašanje čiji je cilj da nanese štetu ili povredu drugoj osobi, pritom ukazujući na to da ne postoji objektivni razlog za takvu štetu, već da sam čin agresije kod agresora izaziva osjećaj zadovoljstva. Agresivnost može biti shvaćena kao ponašanje u kojem postoji namjera da se postupak obavi na neprimjeren način ili da se nanese šteta. Prema Juulu (2018), precizno definisanje agresivnog ponašanja predstavlja izazov, jer uzroci koji ga pokreću mogu biti vrlo različiti.

Prema Popadiću (2009), agresivno ponašanje može se klasifikovati prema načinu izvršenja, ciljevima i ishodima. Analizirajući način na koji se nasilni postupak može sprovesti, izdvajaju se sljedeći oblici nasilja:

1. Fizičko nasilje – podrazumijeva radnje koje mogu izazvati stvarne ili potencijalne povrede tijela, kao što su udarci;
2. Emocionalno ili psihološko nasilje – može uzrokovati privremene ili trajne posljedice po psihičko i emocionalno stanje, uključujući narušavanje dostojanstva osobe;
3. Seksualno nasilje – odnosi se na prisiljavanje osobe na učešće u seksualnim aktivnostima koje ne razumije potpuno ili za koje nije emocionalno i fizički spremna;
4. Elektronsko nasilje – uključuje dijeljenje ili slanje uvredljivih i neprikladnih sadržaja putem digitalnih medija ili interneta;
5. Verbalno nasilje – oblik nasilja koji se sprovodi putem riječi, gdje je vrijeđanje uobičajen primjer (Popadić, 2009).

Agresivnost predstavlja složen pojam koji se često istražuje i koji je karakterističan za djecu školskog uzrasta. U posljednje vrijeme primjećuje se porast agresivnog i antisocijalnog ponašanja kod djece i mladih. Upravo se ti socijalni poremećaji smatraju jednim od ključnih uzroka antisocijalnog ponašanja u daljem, odraslom periodu. Prema Vasti i saradnicima (1998), djeca koja pokazuju agresivno ponašanje, a nemaju dovoljno razvijene socijalne, posebno komunikacijske vještine, često nailaze na odbacivanje i nepopularnost među vršnjacima, što dodatno doprinosi njihovoj agresivnosti.

Bašić (2009) naglašava da agresivno ponašanje djece u školama predstavlja ozbiljan izazov, ne samo za roditelje i učitelje, već i za širu društvenu zajednicu. Šimić-Šašić (2014) dodaje da agresija može biti prisutna u različitim oblicima, kao što su verbalno nasilje, fizički sukobi, socijalna izolacija ili uništavanje imovine. Prema istraživanjima Safrana, Safrana i Rich (1994), agresivnost se smatra glavnim razlogom zbog kojeg djeca u osnovnoj školi doživljavaju uznemirenost. Ovaj problem agresivnog ponašanja izaziva zabrinutost ne samo među djecom i njihovim roditeljima, već i među nastavnicima i širim društvom.

Sukobi među djecom školskog uzrasta često su prisutni i smatraju se normalnim dijelom njihovog odrastanja. Međutim, takvi sukobi i nasilje mogu se manifestovati na razne načine, što može ozbiljno uticati na fizičko i psihičko stanje učenika. Olweus (1998) navodi da zlostavljanje nastaje kada je dijete stalno izloženo negativnim postupcima koji se ponavljaju, a dolaze od jednog ili više vršnjaka. U školskom okruženju prisutni su različiti oblici agresivnog ponašanja, uključujući kršenje pravila škole (npr. neadekvatno ponašanje na času), psovanje, zlostavljanje vršnjaka, odbijanje saradnje (npr. ignorisanje zahtjeva nastavnika), prijetnje, krađe, uništavanje školske imovine ili imovine učenika i nastavnika, fizički napadi, grupna agresija (nasilne grupe) i slično.

Agresivno ponašanje često ide ruku pod ruku s drugim problemima u ponašanju, kao što su neopravdano izostajanje sa nastave, loš školski uspjeh, problemi s disciplinom, konflikti s nastavnicima i vršnjacima, kao i maloljetnička delinkvencija. Zadirivanje predstavlja najčešći oblik nasilja u školi, kako među dječacima, tako i među djevojčicama. Dok je kod dječaka drugi najčešći oblik nasilja fizičko zlostavljanje, kod djevojčica se češće javlja socijalna izolacija, odnosno isključivanje iz društvene grupe.

Prema Hrnjici (1990), dječja agresivnost može biti motivisana željom za pažnjom, potrebom da pokažu ili dokažu svoju moć, ili može predstavljati oblik samozaštite izazvan osjećajem

nesigurnosti, ljubomore ili drugih emocionalnih stanja. Keresteš (2002) ističe da u školskom uzrastu dominira indirektna, verbalna i interpersonalna agresija, dok kod mlađe djece preovlađuje direktna i fizička agresija.

Barović (1999) tvrdi da učenici često počinju pokazivati agresivno ponašanje jer vjeruju da će na taj način pronaći izlaz iz teške situacije. Ako okolina podržava takvo ponašanje, to može dovesti do normalizacije agresije kao načina ponašanja kod učenika (Barović, 1999). Kada okolina podržava agresivno ponašanje, učenici ga mogu usvojiti kao dio svakodnevnice komunikacije. Takav način ponašanja može dovesti do konflikata s vršnjacima i učiteljima, što dodatno otežava njihovu socijalnu adaptaciju i školski uspjeh. Zbog toga je ključno podsticati nenasilne strategije rješavanja problema kako bi se smanjio rizik od nastanka trajnih poteškoća u socijalnim odnosima.

1. 2. Uzroci i posljedice agresivnog ponašanja kod djece u školi

Agresivno ponašanje djece u školi rezultat je različitih, često međusobno povezanih faktora. Među najvažnijima su porodični odnosi, školsko okruženje, uticaj vršnjaka i medija, društvene okolnosti i nizak socioekonomski status porodice.

Jedan od uzroka djetetovog agresivnog ponašanja i izolacije jeste porodica. Djeca mogu razviti agresivno ponašanje ako odrastaju u porodici u kojoj su česti konflikti ili nasilje, pri čemu agresija može postati način reagovanja na stresne situacije. Šaljić (2017) navodi porodične faktore rizika, kao što su neadekvatan vaspitni stil, veličina porodice, socioekonomski status, zlostavljanje ili zanemarivanje djeteta, antisocijalno ponašanje roditelja ili drugih članova porodice, što sve može doprinijeti nastanku i razvoju antisocijalnog i nasilnog ponašanja kod djeteta. Bulić (2019) spominje neka od nedavnih istraživanja koja ističu važnost roditeljskih stilova u razvoju prosocijalnog ili agresivnog ponašanja djeteta. U tom kontekstu, asertivni stil rješavanja konflikata, kako kod majki tako i kod očeva, ističe se kao optimalno rješenje koje bi moglo promovisati više prosocijalnog, a manje agresivnog ponašanja kod djece (Bulić, 2019).

Kako navodi Stanimirović (2019), zanemarivanje djeteta, koje podrazumijeva izostanak adekvatne brige roditelja o njegovim osnovnim fizičkim, emocionalnim, socijalnim i drugim potrebama, može imati ozbiljan uticaj na njegov razvoj. Posljedice takvog zanemarivanja mogu uključivati poteškoće u uspostavljanju prijateljskih odnosa s vršnjacima, nizak nivo samopouzdanja,

depresiju, povlačenje u sebe, kao i nesposobnost donošenja vlastitih odluka (Stanimirović, 2019). Marković (2020) navodi nekoliko porodičnih faktora rizika koji mogu doprinijeti viktimizaciji, uključujući loše životne uslove, disfunkcionalnost porodice, autoritaran stil vaspitavanja, emocionalnu hladnoću, pretjeranu zaštitu djece i njihovu pretjeranu vezanost za roditelje. S druge strane, Smit (2019) ističe da pretjerano zaštitničko roditeljstvo takođe može predstavljati faktor rizika, jer djeca koja su previše zaštićena nemaju dovoljno prilika da razviju vještine potrebne za snalaženje u društvenim situacijama.

Na razvoj agresivnog ponašanja kod učenika utiču i školsko okruženje, kao i vršnjaci. Među brojnim faktorima iz školske sredine koji mogu doprinijeti nasilju u školi, Popović (2014) ističe nejasna pravila ponašanja, nedosljednost u primjeni kazni, te nedostatak osjećaja podrške i kontrole kod učenika. Šaljić (2017) identifikuje najznačajnije rizike u školi kao karakteristike odnosa između nastavnika i učenika u obrazovnom procesu, pravila ponašanja i njihovu primjenu, očekivanja nastavnika u vezi sa uspjehom učenika, kvalitet saradnje između škole i porodice, kao i materijalno-tehničke uslove u školi.

Problemi u ponašanju kod djece često su povezani s neuspjehom u školi, što može dovesti do negativnog odnosa prema obrazovanju i školskim obavezama. Agresivno ponašanje može imati štetne posljedice na njihov akademski uspjeh, rezultirajući lošijim ocjenama i slabijim postignućima. Takođe, ometa njihovu sposobnost koncentracije, smanjuje angažman u učenju i otežava aktivno učešće u nastavnim aktivnostima. Ključno je da škole razviju strategije za prepoznavanje agresivnog ponašanja kod djece i obezbijede adekvatnu podršku i intervencije kako bi se stvorilo sigurno i podsticajno okruženje za sve učenike.

Takođe, vršnjaci mogu značajno da utiču na pojavu agresije kod učenika. Interakcije s vršnjacima mogu oblikovati način na koji se djeca ponašaju a negativni odnosi ili sukobi s vršnjacima mogu doprinijeti da se to agresivno ponašanje nastavi ili čak produbi. Prema Bašić (2009), djeca često imitiraju ponašanje vršnjaka koje smatraju popularnim ili uspješnim. Ako agresivno ponašanje donosi određene prednosti, poput dominacije u grupi, djeca će biti sklona da ga usvoje. Ovo se dodatno pojačava kada vide da njihovi vršnjaci prolaze nekažnjeno za agresivna djela ili su čak nagrađeni (Bašić, 2009). Pečjak i Štrukelj (2010) ističu da, kada agresivno ponašanje postane uobičajena dinamika unutar vršnjačke grupe, ono se lako prenosi i održava. Djeca koja prvobitno ne pokazuju sklonost ka agresiji, mogu je usvojiti kako bi zadržala svoj društveni položaj ili izbjegla da postanu meta nasilja (Pečjak i Štrukelj, 2010). Zato je važno promovisati zdrave

odnose među vršnjacima, podsticati saosjećanje i međusobno razumijevanje kako bi se smanjila pojava agresivnog ponašanja među učenicima.

Takođe, mediji imaju značajan uticaj na oblikovanje dječjih stavova i reakcija. Česta izloženost scenama nasilja u filmovima, videoigrama i televizijskim emisijama može podstaći agresivno ponašanje i uticati na način na koji djeca doživljavaju i rješavaju konflikte. Prema Čudini Obradović i Obradoviću (2006), gledanje nasilnih programa kod djece može povećati osjećaj nesigurnosti, nepovjerenja i straha prema društvu, dok istovremeno smanjuje njihovu empatiju i osjetljivost za tuđe emocije i patnju, što može doprinijeti razvoju agresivnog ponašanja.

Olweus (1993) je u svojim istraživanjima došao do saznanja da postoje povezani razlozi zašto pojedini učenici vrše nasilje:

- Učenici nasilnici imaju snažnu potrebu da se pokažu snažnim i moćnim i da imaju (negativnu) dominaciju;
- Učenici nasilnici nalaze zadovoljstvo u tome što uzrokuju povrede i patnju drugim osobama – učenicima;
- Učenici koji vrše nasilje često prolaze nekažnjeno za svoje ponašanje.

Bilić i sar. (2012) navode nekoliko mogućih razloga zbog kojih žrtve neće da prijave nasilje. Ti razlozi jesu strah od osvjete, sram zbog nemoći da se zaštite, strah od nedostatka vjere u njih, želju da ne opterećuju roditelje, uvjerenje da prijava neće i ne može promijeniti situaciju, strah od otkrivanja informacija nasilniku od strane školskog osoblja te osjećaj odgovornosti za nasilje (Bilić i sar., 2012).

Nasilno ponašanje među učenicima može imati ozbiljne posljedice, ne samo po one koji ga ispoljavaju ili doživljavaju, već i po cjelokupno školsko okruženje. Može dovesti do smanjenja akademskog uspjeha, učestalih izostanaka, disciplinskih mjera, pa čak i potpunog prekida obrazovanja. Osim toga, negativno utiče na socijalne odnose, izaziva osjećaj izolacije, doprinosi razvoju emocionalnih poteškoća i narušava samopouzdanje učenika. Takođe, remeti školski red, otežava nastavne procese i smanjuje kvalitet obrazovanja. Da bi se spriječile ove posljedice, ključno je pravovremeno prepoznati znakove agresivnog ponašanja, reagovati na odgovarajući način, pružiti podršku onima koji su ugroženi i stvoriti sigurno, podsticajno školsko okruženje zasnovano na međusobnom poštovanju i pozitivnim vrijednostima.

1. 3. Učestalost javljanja agresivnosti kod djece u drugom ciklusu osnovne škole

Agresivno ponašanje među djecom u drugom ciklusu osnovne škole predstavlja ozbiljan izazov za obrazovni sistem, roditelje i širu zajednicu. U ovom periodu, djeca se nalaze na pragu značajnih razvojnih promjena, što često uključuje teškoće u kontroli emocija i rješavanju konflikata.

Prema Vizek-Vidović (2005), prelaz iz nižih u više razrede osnovne škole može biti vrlo stresan za mnoge učenike. U ovom uzrastu djeca počinju razvijati složenije socijalne odnose, suočavaju se s rastućim akademskim zahtjevima i doživljavaju značajne emocionalne promjene. Sve ove promjene mogu dovesti do izraženijeg pojavljivanja agresivnog ponašanja (Vizek-Vidović, 2005). Šimić-Šašić (2014) navodi da je jedan od najčešćih oblika agresivnosti u ovom uzrastu zapravo nasilje. Takođe, ističe da se verbalna agresija, poput zadirkivanja i ismijavanja, javlja češće nego fizičko nasilje.

Bilić i saradnici (2012) ističu nekoliko ključnih činjenica:

- Nasilje među vršnjacima češće se događa u školi nego na putu do škole ili pri povratku kući;
- Dječaci češće koriste fizičku agresiju, dok su djevojčice sklonije verbalnim i indirektnim oblicima agresije;
- Djevojčice često zlostavljaju druge djevojčice, dok dječaci mogu vršiti nasilje i nad dječacima i nad djevojčicama;
- Pojedina istraživanja pokazuju da su dječaci češće žrtve nasilja u osnovnoj školi, dok druga sugerišu da su i dječaci i djevojčice podjednako izloženi zlostavljanju;
- Nasilje među vršnjacima prisutno je u svim školama, bez obzira na to da li se nalaze u gradskim, prigradskim ili ruralnim sredinama.

Na učestalost agresije kod školske djece mogu uticati faktori kao što su uzrast, pol, socioekonomski status, kao i porodično i školsko okruženje. Istraživanje koje su sprovedi Žunić-Pavlović, Glumbić i Kovačević-Lepojević (2014) pokazuje da je zastupljenost ispitanika u različitim oblicima agresije ujednačena, dok se uočava da je agresivno ponašanje češće kod dječaka nego kod djevojčica. Kako dalje ističu, Žunić-Pavlović i sar. (2014), kao najčešći oblici koji dovode do agresivnog ponašanja jesu zahtijevanje pažnje i neposlušnost u školi.

Evans i Kim (2013) ističu da su djeca iz porodica s nižim socioekonomskim statusom češće izložena stresnim okolnostima, poput siromaštva i porodičnih sukoba, što može povećati vjerovatnoću ispoljavanja agresivnog ponašanja. S druge strane, prema Pellegriniju (2002), djeca koja su žrtve vršnjačkog nasilja ili su isključena iz društvenih grupa mogu pokazivati agresivnost kao način odbrane ili pokušaj da privuku pažnju i steknu prihvatanje u društvu.

Pritisak vršnjaka, želja za pripadnošću grupi, izloženost nasilnim sadržajima u medijima i školsko okruženje koje ne pruža jasna pravila i adekvatnu podršku učenicima, svi su faktori koji doprinose dugoročnim posljedicama i povećanoj učestalosti agresije u školama. Razumijevanje ovih faktora i uzroka koji doprinose ovoj pojavi, uz preduzimanje odgovarajućih preventivnih mjera, od suštinskog je značaja za smanjenje agresivnosti i stvaranje sigurnijeg školskog okruženja.

2. SPOLJAŠNJI FAKTORI KOJI UTIČU NA POVEĆANJE AGRESIVNOSTI KOD DJECE U ŠKOLI

2. 1. Uticaj okoline na agresivnost djece u drugom ciklusu osnovne škole: Škola i porodica

Spoljašnji faktori koji doprinose porastu agresivnosti kod djece u školama su brojni i međusobno povezani. Porodično okruženje predstavlja jedan od ključnih faktora koji može uticati na razvoj agresivnog ponašanja kod djece. Na primjer, ako je dijete izloženo nasilju u porodici ili ako roditelji koriste fizičke kazne, vjerovatnije je da će i samo dijete ispoljavati agresivno ponašanje. Društvo vršnjaka koji pokazuju agresivno ponašanje može uticati na djecu da počnu oponašati takve obrasce, bilo zbog želje da se uklape u grupu, ili kako bi izbjegli da postanu žrtve. Takođe, nasilni sadržaji u medijima, kao što su filmovi, televizijski programi, videoigre i internet, mogu doprinijeti povećanju agresivnosti kod djece, jer često imituju nasilje kojem su izloženi kroz te medije.

Obrazovne institucije imaju ključnu ulogu u razvoju socijalnih i emocionalnih vještina kod djece, ali ponekad, nažalost, mogu postati okruženje koje podstiče agresivno ponašanje. Period drugog ciklusa osnovne škole posebno je kritičan jer djeca u ovom uzrastu doživljavaju velike promjene na fizičkom, emocionalnom i socijalnom planu, što može uticati na njihovo ponašanje. Uticaj školskog okruženja u ovom razdoblju može biti presudan za oblikovanje i izražavanje agresivnih oblika ponašanja. Na razvoj potencijalno agresivnog ponašanja učenika utiče niz faktora, među kojima se izdvajaju: pedagoški rad škole, uloga nastavnika, odnosi među vršnjacima, otvorenost škole za saradnju, učešće u vannastavnim aktivnostima i drugi slični faktori. Svi ovi elementi mogu značajno oblikovati ponašanje učenika, kako u smislu prevencije, tako i u kontekstu podsticanja agresivnosti.

Uz roditelje, značajnu ulogu u oblikovanju dječjeg ponašanja imaju i učitelji i nastavnici. Njihov stil vođenja nastave i način na koji upravljaju razredom mogu u velikoj mjeri uticati na pojavu i razvoj nepoželjnog ili agresivnog ponašanja kod djece. Hargreaves (2000) ističe da, kada djeca osjećaju da ih učitelji ne razumiju ili im uskraćuju potrebnu podršku, mogu se javiti negativne emocije koje podstiču agresivno ponašanje. Slično tome, Wentzel (2002) naglašava da nepovoljni odnosi između učitelja i učenika, poput pristrasnosti prema određenim učenicima, mogu izazvati osjećaj nepravde i zavisti, što često vodi do agresivnih reakcija. Agresivno ponašanje koje emituje

učitelj može poslužiti kao negativan uzor, jer će to uticati na učenike koji će pokušavati da imitiraju takvo ponašanje.

Vannastavne aktivnosti takođe mogu doprinijeti porastu agresivnosti, naročito kada su usmjerene na takmičenje uz visok pritisak trenera ili vršnjaka. U takvim okolnostima, agresija se kod djece javlja kao jedini način reagovanja na stres i frustraciju. Među dodatnim faktorima koji mogu doprinijeti razvoju agresivnog ponašanja su negativan uticaj vršnjaka, neadekvatno vođenje aktivnosti i manjak adekvatne kontrole.

Jedan od faktora koji može doprinijeti agresivnom ponašanju kod djece jeste školski neuspjeh. Prema Popadić (2009), problemi u školi često su povezani s pojavom agresivnosti, pri čemu djeca koja se ponašaju nasilno obično imaju lošije akademske rezultate. Osjećaj neuspjeha i izolacije od strane vršnjaka usljed slabijih školskih postignuća može pogoršati negativne emocije kod djece. Da bi djeca školu percipirala kao prijatno mjesto i izvor pozitivnih odnosa s vršnjacima, ključno je pružiti im adekvatnu podršku u učenju i poboljšanju školskog uspjeha, što bi moglo doprinijeti smanjenju agresivnog i antisocijalnog ponašanja (Popadić, 2009). Krneta (2005) naglašava da proces socijalizacije u školskom okruženju, slično kao i u porodici, može biti zasnovan na različitim vrstama odnosa, uključujući one strožije ili tolerantnije. Pored toga, ističe da organizacija školskog života može oblikovati ove odnose u pravcu većeg demokratskog ili autoritarnog pristupa (Krneta, 2005).

Porodica ima presudnu ulogu u oblikovanju dječjeg ponašanja. Prisutnost bilo kojeg oblika nasilja, bilo fizičkog ili verbalnog, može značajno uticati na razvoj agresivnih sklonosti kod djece. Prema Lazareviću (2011), djeca često kopiraju ponašanja koja primijete kod roditelja i drugih odraslih članova porodice. Kada roditelji koriste agresivne metode za rješavanje konflikata, postoji velika vjerovatnoća da će djeca preuzeti slične obrasce ponašanja (Lazarević, 2011). Shodno tome, povećana agresivnost kod djece može biti posljedica narušenih odnosa između roditelja i djece, neadekvatne komunikacije i manjka međusobnog razumijevanja.

Velki (2012) ističe da porodično okruženje igra presudnu ulogu u razvoju agresivnog ponašanja kod djece. Ključni faktori uključuju kvalitet odnosa između roditelja i djece, stilove vaspitanja i opšte porodične dinamike. Djeca koja su zanemarena, emotivno odbačena ili nemaju stabilnu povezanost s roditeljima, kao i ona koja su često izložena kaznama, pod većim su rizikom od agresivnog ponašanja (Velki, 2012). Odrastanje u okruženju bez emocionalne topline ili u

zajednicama sa slabim nadzorom dodatno povećava vjerovatnoću ispoljavanja agresije. Pored toga, loša komunikacija u porodici, narušeni odnosi, nejasne granice i nedostatak kontrole nad društvenim okruženjem i aktivnostima djeteta značajno doprinose razvoju nasilnog ponašanja (Velki, 2012).

Buljan Flander (2007) naglašava da prisustvo agresije u porodici, uključujući fizičke i verbalne sukobe između roditelja i korišćenje fizičkog kažnjavanja, šalje djetetu signal da su nasilje, ljutnja i zastrašivanje legitimni načini za postizanje ciljeva. Kao rezultat toga, dijete će vjerovatno usvojiti slične obrasce ponašanja u interakcijama sa svojim vršnjacima. Imitirajući ponašanje roditelja i dinamiku unutar porodice, dijete može razviti tendenciju ka nasilnim reakcijama, čime se povećava rizik od nasilnog ponašanja prema vršnjacima (Buljan Flander, 2007). Juul (2011) ističe da, kada se dijete i članovi porodice tretiraju s poštovanjem i uvažavanjem njihovog integriteta, dijete usvaja isti stav prema drugima. Ako se njegov integritet poštuje, manje su šanse da će ugrožavati integritet drugih i veća je vjerovatnoća da će prihvatati raznolikost među vršnjacima (Juul, 2011).

Različiti roditeljski stilovi imaju značajan uticaj na dječje ponašanje. Krajnc (2005) tvrdi da roditelji koji primjenjuju autoritarni stil, koji podrazumijeva visok nivo kontrole uz nedostatak emocionalne podrške, češće imaju djecu sklonu agresiji. Takva djeca često uče rješavati sukobe korišćenjem sile i dominacije, jer im nedostaju emocionalne i komunikacione vještine neophodne za nenasilno rješavanje problema (Krajnc, 2005). Milošević (2010) napominje da permisivni stil roditeljstva, koji se odlikuje nedostatkom postavljenih granica i prekomjernom popustljivošću, takođe može imati štetne posljedice. Djeca iz takvih porodica često pokazuju impulsivno ponašanje i nisku toleranciju na frustracije, što može rezultirati agresivnim reakcijama u situacijama kada se suoče s preprekama (Milošević, 2010).

Na temelju ovih saznanja, može se zaključiti da negativni roditeljski obrasci, kao što su autoritarni ili permisivni pristupi, zajedno s visokim nivoom stresa i konflikata u porodici, mogu doprinijeti razvoju agresivnog ponašanja kod djece. S druge strane, pozitivni porodični odnosi i emocionalna podrška pružaju zaštitu od agresije. Kada djeca odrastaju u okruženju ispunjenom ljubavlju, pažnjom i podrškom, manja je vjerovatnoća da će razviti agresivne tendencije. Otvorena komunikacija unutar porodice i jasno postavljene smjernice pomažu djeci da razviju važne socijalne vještine, uključujući nenasilne strategije za rješavanje sukoba.

2. 2. Uloga vršnjaka u razvoju agresije i nasilja kod djece u školi

Vršnjaci mogu imati veliki značaj na razvoj ponašanja kod djece. Mogu u velikoj mjeri da utiču na pojavu nasilja i agresivnosti, što izaziva veliku zabrinutost, kako u školama, tako i u cjelokupnom društvu.

Krnjajić (2003) naglašava da kvalitet prijateljstava s vršnjacima može značajno uticati na socijalni, emocionalni i moralni razvoj djeteta, kao i na njegovo samopouzdanje. Smatra da prijateljstva među djecom pružaju podršku, jačaju osjećaj samopoštovanja, te pružaju emocionalnu sigurnost, povjerenje i naklonost. Ipak, upozorava da nisu sva djeca u mogućnosti da ostvare odgovarajuće socijalne odnose, budući da razlike u ekonomskom, obrazovnom, vjerskom ili etničkom statusu često dovode do njihove socijalne izolacije ili odbacivanja od strane vršnjaka. Djeca koja su izolovana i odbačena od svoje vršnjačke grupe spadaju u rizičnu grupu koja je podložna delinkventnom ponašanju, napuštanju škole i problemima s mentalnim zdravljem (Krnjajić, 2003).

Prema istraživanju Bilić i Zloković (2004), djeca sklona agresiji imaju pozitivniji stav prema nasilju u odnosu na svoje neagresivne vršnjake, često ga smatraju prihvatljivim ponašanjem u društvu i među vršnjacima. Oni veruju da je agresivno ponašanje adekvatan način rješavanja društvenih problema i očekuju da će im ono donijeti pozitivne rezultate ili nagrade (Bilić i Zloković, 2004). Jedan od faktora koji može podstaknuti agresivnost i nasilno ponašanje je vršnjački pritisak, jer djeca sklona nasilju često usvajaju ove obrasce ponašanja kako bi bila prihvaćena u grupi.

Među faktorima koji doprinose učestalosti vršnjačkog nasilja, mogu se izdvojiti: nedostatak prijatelja, nedostatak vršnjačke podrške, odbačenost, ljubomora, kao i odobravanje nasilničkog ponašanja među vršnjacima. Ovi faktori mogu dovesti do različitih oblika nasilja, uključujući fizičko, emocionalno, relacijsko i elektronsko nasilje.

Fizičko nasilje jedno je od najčešćih oblika nasilja među vršnjacima i možemo reći da je u društvu često shvaćeno kao “normalno” i kao “dio odrastanja”, no istraživanja su pokazala kako se radi o jednom veoma bitnom problemu koji ostavlja žrtve nasilja sa trajnim posljedicama koje znaju često da budu vrlo ozbiljne (Bilić, 2018). Najčešći oblici fizičkog nasilja su guranje, fizičko povređivanje, sputavanje, prisiljavanje i oduzimanje slobode, ali ono može uključivati i oduzimanje i uništavanje predmeta, imovine učenika koja se može doživjeti kao omalovažavanje učenika (Bilić,

2018). Prema Bilić (2018), fizičko nasilje može imati blaže i teže oblike, a njihova kategorizacija zavisi od ozbiljnosti povreda i posljedica koje izaziva. Blažim oblicima mogu se smatrati ponašanja poput guranja, povlačenja, štipanja, grebanja i sputavanja, dok u teže oblike spadaju udaranje, tuče, fizičko prisiljavanje i gušenje. Za razliku od drugih vrsta nasilja, fizičko nasilje često ostavlja vidljive tragove, poput modrica, lomova, ogrebotina i rana, uzrokujući tjelesnu bol (Bilić, 2018).

Još jedan vrlo čest oblik nasilja među djecom je verbalno nasilje. Prema Bilić (2018), verbalno nasilje podrazumijeva zlonamjernu upotrebu riječi s ciljem demonstracije moći i nanošenja psihičkog ili emocionalnog bola drugom djetetu, što može imati negativne posljedice po njega. Posljedice ovog oblika nasilja su "nevidljive", što znači da se ne mogu lako primijetiti kao što je to slučaj s fizičkim povredama, poput modrica ili ogrebotina. Zbog toga što se odvija na psihološkom i emocionalnom nivou, verbalno nasilje se često naziva i psihičkim ili emocionalnim nasiljem, napominje Bilić (2018). Verbalno nasilje često je povezano s relacijskim nasiljem među vršnjacima, koje obuhvata postupke poput širenja glasina, ogovaranja, isključivanja iz društva i sličnih aktivnosti, poznatih i kao socijalna agresija. Ovaj oblik nasilja može biti direktan ili indirektan, a njegov glavni cilj je manipulacija, narušavanje odnosa i ugrožavanje društvenog položaja pojedinca (Bilić, 2018). Prema Essau i Conradu (2006), ovaj oblik nasilja karakterističniji je za djevojčice, koje pridaju veću važnost prijateljstvu, bliskim odnosima i osjećaju pripadnosti grupi.

Razlike u fizičkom izgledu među učenicima takođe mogu predstavljati rizik od vršnjačkog nasilja, s obzirom na to da fizički izgled danas igra veliku ulogu među djecom oba pola. Mediji i društvo imaju značajan uticaj na oblikovanje tih ideala, a svako odstupanje od njih može biti percipirano kao nepoželjno ili drugačije, što dodatno povećava rizik od nasilja, kako navodi Bilić (2018).

Intelektualne sposobnosti djece mogu igrati značajnu ulogu u njihovoj izloženosti vršnjačkom nasilju. Djeca s intelektualnim poteškoćama često su podložnija nasilju od strane vršnjaka, ali i ona s izrazito visokim intelektualnim sposobnostima mogu biti u povećanom riziku, navodi Bilić (2018). Budući da se obje grupe doživljavaju kao drugačije, to može predstavljati jedan od ključnih faktora u razvoju vršnjačkog nasilja. Djeca s natprosječnim intelektualnim sposobnostima obično ostvaruju izuzetne akademske rezultate te se izdvajaju po motivaciji, kreativnosti i samopouzdanju, što ih može učiniti metom vršnjačkog neprihvatanja ili nasilja (Bilić, 2018). Učenici koji se na neki način izdvajaju od većine često su podložniji vršnjačkom nasilju. Te razlike mogu uključivati razvojne poteškoće, kao što su govorni problemi, poremećaji u ponašanju poput ADHD-a, poremećaji iz

autističnog spektra, kao i teškoće u učenju i savladavanju školskog gradiva (Bilić, 2018). Prema istraživanju Buljan Flander i saradnika (2007), učenici koji se osjećaju manje prihvaćenima u školi češće ispoljavaju nasilno ponašanje, dok oni koji se osjećaju prihvaćeno pokazuju manju sklonost ka nasilju. Ovo se može povezati s osjećajem pripadnosti školi - vezanost za školu može biti zaštitni faktor, dok njen nedostatak može predstavljati rizični faktor i prediktor rizičnih ponašanja, uključujući nasilje prema vršnjacima (Bilić, 2018).

Učenici koji se upuštaju u vršnjačko nasilje ispoljavaju specifične osobine koje ih razlikuju po ponašanju, socijalnim vještinama, emocionalnom razvoju i porodičnom kontekstu. Jedna od karakteristika koja se najčešće primjećuje kod učenika uključenih u vršnjačko nasilje jeste manjak empatije, odnosno smanjena ili potpuno odsutna sposobnost prepoznavanja i razumijevanja tuđih emocija. Takvi učenici obično imaju nižu emocionalnu inteligenciju i slabije socijalne vještine, što ih sprječava da konflikte rješavaju na odgovarajući način.

Karakteristike učenika koji su žrtve vršnjačkog nasilja

- Nizak nivo samopouzdanja i nesigurnost
- Povučeno i introvertno ponašanje
- Emocionalna osjetljivost
- Nedostatak fizičke snage ili razlike u fizičkom izgledu
- Loše socijalne vještine i manjak prijatelja
- Akademska uspješnost
- Porodična dinamika

Smanjenje vršnjačkog nasilja zahtijeva sveobuhvatan i koordinisan pristup koji obuhvata učenike, nastavnike, roditelje, školsku upravu i širu zajednicu. Ključni korak u prevenciji ovog problema jeste kontinuirana edukacija svih aktera o vrstama nasilja, njegovim posljedicama i načinima pravovremenog prepoznavanja. Redovne radionice, predavanja i kampanje mogu značajno doprinijeti podizanju svijesti, jačanju empatije te razvijanju strategija za prepoznavanje i sprječavanje vršnjačkog nasilja.

2. 3. Medijski sadržaji i agresivnost djece

Medijski sadržaji, uključujući televiziju, filmove, videoigre i društvene mreže, značajno utiču na ponašanje djece. Izloženost agresivnim sadržajima može negativno djelovati na njihov razvoj, povećavajući vjerovatnoću ispoljavanja agresije. Djeca koja često konzumiraju takve sadržaje mogu ih nesvjesno oponašati, smatrajući ih prihvatljivim ili čak poželjnim. Bilić (2018) ističe da mladi veliki dio slobodnog vremena provode uz medijske sadržaje, koji snažno oblikuju njihov svakodnevni život. Nasilje u filmovima, serijama, videoigrama i na društvenim mrežama može biti prikazano kao brutalno, ali i kao zabavno ili društveno prihvatljivo. Autorka razlikuje pasivni i aktivni uticaj medija – pasivni se odnosi na gledanje sadržaja poput filmova i serija, dok je aktivni posebno izražen kroz interaktivne medije, poput nasilnih videoigara (Bilić, 2018).

Prema Đuranu, Koprivnjaku i Mačeku (2019), mediji imaju značajan uticaj na djecu, budući da veliki dio svog vremena provode konzumirajući različite medijske sadržaje, često bez razvijenih kritičkih sposobnosti. To ih čini osjetljivijima na potencijalno negativne posljedice medijskog uticaja. Autori ističu da je neophodno prihvatiti činjenicu da su mediji izuzetno privlačni djeci i da predstavljaju neizostavan dio njihovog svakodnevnog života (Đuran i sar., 2019). S druge strane, Osmančević (2015) upozorava da određeni medijski sadržaji, poput reklama, muzičkih spotova, videoigara i crtanih filmova, mogu sadržavati nasilne elemente. Dugotrajna izloženost takvom sadržaju može iskriviti dječju percepciju stvarnosti i izazvati strah. Takođe, mediji mogu podstaći agresivno ponašanje prikazivanjem nasilnih postupaka na pozitivan način, čime se djeci olakšava poistovjećivanje s takvim likovima (Osmančević, 2015).

Televizija može imati negativan uticaj na djecu, posebno kada podstiče nasilno ponašanje kroz prikaz agresivnih postupaka likova koji su predstavljeni kao pozitivni junaci, što djeca često nesvjesno oponašaju, ističe Žderić (2009). Nažalost, savremeni mališani češće provode vrijeme uz reality emisije i sapunice nego uz edukativne i kreativne sadržaje koji bi podsticali njihov razvoj (Žderić, 2009). Ovi podaci ukazuju na to da televizijski programi nisu dovoljno prilagođeni potrebama i uzrastu djece, što može imati dugoročne posljedice na njihovo ponašanje i vrijednosne stavove. U savremenom društvu, zavisnost od videoigara postala je česta pojava, a ta zavisnost može dovesti do kardiovaskularnih i drugih zdravstvenih problema, koji nastaju zbog zanemarivanja brige o vlastitom zdravlju, navodi Brčić (2018). Međutim, prema Laniado i Pietri (2005), problemi ne prestaju samo na zavisnosti i nedostatku fizičke aktivnosti kod djece. Moguće je da se djeca naviknu

na nasilje, pa čak i razviju otpornost prema nasilnim sadržajima kroz videoigre (Laniado i Pietra, 2005). Takođe, videoigre mogu djetetu stvoriti nerealna očekivanja u stvarnom svijetu, što može dovesti do pogrešnih zaključaka u svakodnevnim životnim situacijama, jer dijete može očekivati ishode kakvi su prikazani u igri, iako su oni često nerealni (Laniado i Pietra, 2005).

Labaš (2011) ističe da su nemogućnost razlikovanja stvarnog svijeta od virtuelnog, kao i razni rizici i negativni uticaji, posljedica sveprisutnosti interneta u svakodnevici djece i mladih. Zbog toga je neophodno raditi na povećanju sigurnosti na internetu, što uključuje ograničavanje pristupa određenim sadržajima i pojačavanje roditeljskog nadzora. Potrebno je stvoriti sigurnije okruženje na internetu putem postavljanja ograničenja na određene sadržaje i jačeg nadzora roditelja (Labaš, 2011). S obzirom na nedovoljno razlikovanje između nerealnog i stvarnog, neophodno je uvesti odgovarajuće mjere kako bi se spriječilo dalje ispoljavanje ili pogoršanje agresivnog ponašanja koje se može pojaviti i kroz druge medijske kanale.

Prema Bilić (2010), nasilje je prisutno u mnogim medijskim sadržajima, uključujući zabavne emisije i muzičke spotove. Djeca nisu izložena isključivo fiktivnim prikazima nasilja, već i stvarnim scenama, koje se najčešće pojavljuju u vijestima i dokumentarnim filmovima. Dok kod mlađe djece ovakvi sadržaji mogu izazvati uznemirenost, starija djeca mogu razviti strah da bi nasilje moglo uticati na njihov svakodnevni život (Bilić, 2010). Autorka takođe naglašava da su ključni faktori rizika za negativne posljedice nedovoljna kontrola bijesa i manjak roditeljskog nadzora.

Roditelji često nisu svjesni koliko je nasilje prisutno u medijima, pa mnoge emisije i crtane filmove smatraju načinom da smire i zabave svoju djecu. Kanižaj i Ciboci (2011) ističu da djeca u crtanim filmovima često susreću veće količine nasilja nego u drugim vrstama medija. Ipak, roditelji obično ne prepoznaju nasilne sadržaje u crtaćima kao ozbiljan problem i ne vjeruju da oni mogu negativno uticati na ponašanje djece. U mnogim slučajevima, crtane filmove puštaju djeci kako bi sebi osigurali slobodno vrijeme, što ne samo da smanjuje kvalitetnu interakciju, već ih i nesvjesno izlaže nasilju i njegovim negativnim posljedicama (Kanižaj i Ciboci, 2011). Bilo bi korisno da roditelji povremeno gledaju televiziju zajedno s djecom kako bi bolje razumjeli njihove interese, procijenili uticaj prikazanog sadržaja i objasnili ga na način koji sprječava pogrešnu interpretaciju (Kanižaj i Ciboci, 2011).

Da bi se smanjio negativan uticaj različitih medijskih sadržaja na djecu i smanjila učestalost agresivnog ponašanja, neophodno je uspostaviti saradnju između roditelja, obrazovnih ustanova i

šire zajednice. Ključne mjere za prevenciju agresije povezane s medijima, uključuju ograničavanje pristupa neprimjerenim sadržajima, edukaciju o medijskoj pismenosti i regulaciju vremena koje djeca provode ispred ekrana. Stvaranjem sigurnijeg medijskog okruženja možemo značajno doprinijeti zdravijem razvoju djece i smanjiti rizik od agresivnog ponašanja izazvanog uticajem medija.

3. PSIHOLOŠKE PREVENCIJE AGRESIVNOG PONAŠANJA

3. 1. Prevencija agresivnosti kod djece u drugom ciklusu osnovne škole

Psihološke metode prevencije agresivnog ponašanja uključuju različite strategije i pristupe s ciljem smanjenja agresivnih ponašanja kod pojedinaca. Neki od ključnih elemenata psiholoških preventivnih mjera su socijalne vještine, kognitivno-bihevioralna terapija, regulacija emocija i sl. Korišćenje kombinacije ovih strategija može biti djelotvorno u prevenciji agresivnog ponašanja, te u promicanju pozitivnih oblika komunikacije i interakcije. Prema Bašić (2009), preventivni programi predstavljaju pažljivo organizovane i osmišljene aktivnosti ili mjere koje imaju za cilj uklanjanje, smanjenje ili suzbijanje određenih problema.

Agresivno ponašanje učenika u drugom ciklusu osnovnog obrazovanja postaje sve izraženiji problem u školskom okruženju. Period puberteta donosi brojne emocionalne, socijalne i fizičke promjene koje mogu uticati na njihovo ponašanje. Zbog toga je važno primijeniti efikasne preventivne strategije kako bi se smanjila učestalost agresivnih reakcija i obezbijedilo sigurnije i podržavajuće okruženje za učenike.

Prema Essauu i Conradtu (2006), postoje dvije vrste preventivnih programa: primarni i sekundarni, a njihov cilj je spriječiti razvoj poremećaja u ponašanju i smanjiti njihovu učestalost. Primarna prevencija usmjerena je na sprječavanje nastanka problema kroz promociju tjelesnog i mentalnog zdravlja, dok sekundarna prevencija cilja djecu koja već pokazuju rane znakove poremećaja, kako bi se spriječilo njihovo pogoršanje. Iako se preventivni programi mogu razlikovati u pristupima, svi imaju zajednički cilj - razvijanje otpornosti kod djece i mladih te jačanje njihove socijalne kompetentnosti, što doprinosi prevenciji nasilnog ponašanja (Essau i Conradt, 2006).

Takođe, postoje tri programa koja mogu pomoći u smanjenju problematičnog i neprihvatljivog ponašanja kod djece, a to su:

1. Program potkrepljenja

Poremećaj ophođenja može nastati kada djeca ne razviju adekvatne sposobnosti za kontrolu svog ponašanja, što je često posljedica odrastanja u nepovoljnom okruženju. U takvim uslovima roditelji često ne uspijevaju dosljedno pratiti i usmjeravati ponašanje djece kroz odgovarajuće posljedice

(Essau i Conradt, 2006). Zbog toga se primjenjuju programi potkrepljenja, čiji je cilj stvaranje podržavajućeg i korektivnog okruženja koje pomaže djeci da svoje ponašanje prilagode društvenim normama i očekivanjima (Essau i Conradt, 2006).

2. Program za roditelje

Ovaj program ima za cilj osnažiti roditelje kroz sticanje ključnih znanja i vještina koje će im omogućiti da efikasno podrže razvoj svoje djece u porodičnom okruženju (Essau i Conradt, 2006). Sve veća potreba za ovakvim programima proizlazi iz činjenice da mnogi roditelji nemaju dovoljno informacija o tome kako stvoriti podsticajno okruženje za zdrav razvoj djeteta. Savremeno roditeljstvo nosi izazove s kojima se prethodne generacije nisu susretale, što otežava pronalaženje adekvatnih rješenja, naročito zbog brzih i učestalih promjena u društvenom okruženju (Stričević, 2011). Prema Stričević (2011), edukacija roditelja ima tri osnovna cilja: upoznati ih s metodama koje podstiču razvoj ključnih vještina kod djece, pružiti im podršku u svakodnevnim interakcijama s djecom te unaprijediti njihove kompetencije kroz igru i efektivnu komunikaciju.

3. Kognitivno-bihevioralni pristup

Kognitivno-bihevioralna terapija jedan je od pristupa razvijenih s ciljem ublažavanja poteškoća povezanih sa socijalnom kognicijom i sposobnošću rješavanja socijalnih problema (Essau i Conradt, 2006). Istraživanja pokazuju da djeca s problemima u ponašanju često imaju teškoće u obradi socijalnih informacija, što obuhvata izazove u tumačenju i kodiranju socijalnih signala, razumijevanju socijalnih ciljeva i odgovarajućih reakcija, kao i u donošenju odluka o prikladnim odgovorima i njihovoj primjeni (Essau i Conradt, 2006). Prema Essauu i Conradtu (2006), kognitivno-bihevioralni program uključuje različite metode koje pomažu djeci u savladavanju impulsivnih i ljutih reakcija. Djeca kroz postupni proces uče da prepoznaju problem, razmotre moguće načine reagovanja i izaberu najprikladnije rješenje. Ovim načinom stiču ključne vještine koje im omogućavaju bolje snalaženje u socijalnim situacijama i uspješnije rješavanje konflikata s vršnjacima (Essau i Conradt, 2006).

Prema Sutherlandu i saradnicima (2008), pravila ponašanja, nagrade i sankcije predstavljaju ključne mehanizme za ostvarivanje preventivne uloge škole, s ciljem podsticanja pozitivnog ponašanja i suzbijanja neprihvatljivog ponašanja učenika. Istraživanja pokazuju da primjena jasno definisanih pravila i očekivanja, uz odgovarajuće nagrađivanje njihovog pridržavanja, smanjuje pojavu nepoželjnih ponašanja među učenicima (Sutherland i saradnici, 2008). Bez obzira na vrstu,

porijeklo ili prirodu preventivnih mjera i aktivnosti (ili programa), njihova realizacija može se odvijati kroz različite školske aktivnosti (Hebib i Spasenović, 2011). Prema Hebib i Spasenović (2011), ove aktivnosti mogu se svrstati u nekoliko kategorija: one usmjerene na učenike, koje obuhvataju nastavu i druge vaspitno-obrazovne aktivnosti unutar i izvan škole, uključujući vannastavne programe; kulturno-obrazovne aktivnosti namijenjene različitim grupama korisnika; te aktivnosti koje posredno doprinose nastavnim, obrazovnim i kulturnim procesima škole, omogućavajući njeno efikasno funkcionisanje.

Učešće u vannastavnim aktivnostima od posebne je važnosti za djecu i mlade koji su izloženi riziku od razvoja nepoželjnih obrazaca ponašanja, jer ove aktivnosti mogu značajno promijeniti dinamiku i strukturu njihovih socijalnih odnosa, kako ističe Mahoney (2000). Socijalni odnosi uspostavljeni kroz ove aktivnosti igraju ključnu ulogu u prevladavanju problema u ponašanju i razvoju djece i mladih. Međutim, ovo je moguće samo ako u tim aktivnostima učestvuju i značajne osobe iz njihovog okruženja, posebno vršnjaci s kojima imaju bliske i pozitivne odnose (Mahoney, 2000).

3. 2. Uloga škole i učitelja u prevenciji agresivnosti kod djece

Škole i učitelji igraju ključnu ulogu u prevenciji agresivnog ponašanja među djecom. Kroz obrazovni sistem mogu implementirati programe i strategije koji podržavaju razvoj pozitivnog ponašanja te uče djecu kako mirno rješavati konflikte.

Prema Popović (2010), škola kao institucija ima značajan uticaj na razvoj učenika i oblikovanje njihovih ličnih karakteristika putem vaspitnog rada, što može ili podstaknuti ili spriječiti pojavu agresivnog ponašanja. Stoga je ključno da školsko okruženje bude uređeno na način koji učenicima pruža osjećaj sigurnosti, poštovanja, prihvaćenosti i slobode, uz jasno definisana pravila i standarde ponašanja, kao i uz poštovanje potreba i osjećanja drugih (Popović, 2010).

Škola pruža brojne mogućnosti za podršku razvoju djece, stvaranje pozitivnog okruženja, prepoznavanje ranih znakova rizičnog ponašanja te pravovremeno i adekvatno reagovanje kako bi se spriječilo njihovo daljnje pogoršanje, naglašava Bašić (2009). Različite strategije za suzbijanje

nasilja u školama mogu se sistematizovati prema ciljanim grupama na koje su usmjerene. Goldštajn (Goldstein, 1992, prema Nedimović, 2010, str. 65) sve preventivne intervencije protiv nasilja kategorizuje u devet različitih skupina.

Prva grupa intervencija odnosi se na učenike i uključuje različite oblike podrške, kao što su pomoć u učenju, grupno i individualno savjetovanje, vršnjačko savjetovanje, obuke za upravljanje stresom, rješavanje problema i zamjenjivanje agresivnog ponašanja, kao i moralno vaspitanje. Druga grupa intervencija usmjerena je na nastavnike i obuhvata obuke za upravljanje agresijom, smanjenje broja učenika po nastavniku, te veću interakciju između nastavnika i roditelja. Treća grupa intervencija odnosi se na školski program i uključuje aktivnosti poput kurseva iz likovne i muzičke umjetnosti, obrazovnih centara za učenje i različitih vanškolskih aktivnosti. Četvrta grupa intervencija fokusira se na školsku upravu, naglašavajući važnost jasnog definisanja odgovornosti i autoriteta među osobljem, formiranje komiteta za školsku sigurnost, kreiranje priručnika o školskim procedurama i organizovanje obuka za upravljanje agresijom. Peta grupa intervencija usmjerena je na fizičko okruženje škole, obuhvatajući mjere kao što su smanjenje broja učenika u razredima, smanjenje veličine škole, povećani nadzor od strane osoblja, brzo popravljavanje štete izazvane vandalizmom, kao i implementaciju elektronskih sistema za detekciju oružja i drugih sigurnosnih prijetnji.

Šesta grupa intervencija usmjerena je na roditelje i uključuje obuku o roditeljskim vještinama, njihovo angažovanje kao gostujućih predavača te osnivanje centara za porodično vaspitanje. Sedma grupa odnosi se na osoblje obezbjeđenja i podrazumijeva angažovanje stručnjaka za analizu relevantnih zakona, organizovanje posjeta porodicama učenika i izradu školskog priručnika o bezbjednosti. Osmo grupa obuhvata intervencije na nivou zajednice, kao što su programi podrške, edukacija o prevenciji vandalizma i omogućavanje korišćenja školskih prostora nakon nastave. Deveta, posljednja grupa odnosi se na intervencije na državnom nivou, uključujući formiranje nadzornog odbora za borbu protiv nasilja i vandalizma te uspostavljanje jedinstvenog sistema za prijavu takvih slučajeva.

Drugi način klasifikacije preventivnih programa temelji se na faktorima rizika, kako navodi Bašić (2009). Prema četiri osnovne grupe faktora rizika, preventivni programi mogu biti usmjereni na dijete, porodicu, školu (vršnjake) i lokalnu zajednicu. Bašić (2009) ističe da programi fokusirani na djecu imaju za cilj razvoj vještina, sposobnosti, prosocijalnih stavova, vrijednosti i pozitivnih međuljudskih odnosa. U školskom kontekstu, ovi programi obuhvataju ne samo učenike, već i ostale

članove školskog kolektiva, s ciljem unapređenja njihovih vještina, znanja i stvaranja pozitivne atmosfere unutar škole i njenog okruženja (Bašić, 2009). Programi namijenjeni roditeljima fokusirani su na jačanje roditeljskih kompetencija kroz edukativne aktivnosti i poboljšanje roditeljskih vještina, dok programi usmjereni na zajednicu imaju za cilj stvaranje okruženja u kojem su djeca manje izložena rizicima od razvoja nepoželjnih ponašanja i imaju veće mogućnosti za prosocijalno djelovanje (Bašić, 2009).

Prema Žunić-Pavlović i saradnicima (2010), tematski programi prevencije, zasnovani na edukativnim predavanjima, imaju za cilj sprječavanje rizičnih ponašanja poput nasilja, zloupotrebe droga, alkoholizma i agresivnosti. Njihova primarna svrha je povećanje nivoa znanja i svijesti učenika o različitim oblicima poremećaja u ponašanju. Ovi programi mogu biti realizovani na široj, univerzalnoj razini, obuhvatajući sve učenike određene starosne grupe, ili kroz rad u manjim grupama, poput razrednih odjeljenja. Kada se primjenjuju u manjim grupama, povećava se vjerovatnoća da će programi doprijeti do učenika koji su skloniji usvajanju rizičnih obrazaca ponašanja (Žunić-Pavlović i saradnici, 2010).

Prema Bašić (2009), programi usmjereni na razvoj socijalnih, moralnih, emocionalnih i kognitivnih kompetencija mogu biti namijenjeni svim učenicima određene starosne grupe, ali i onima koji su prepoznati kao "rizična" grupa. Među tim programima, naročito se izdvajaju oni koji se fokusiraju na unapređenje socijalnih vještina. Glavni cilj ovih preventivnih programa je jačanje pozitivnih odnosa među vršnjacima (Bašić, 2009). Kako navode Waaktaar i saradnici (2004), ovi programi podstiču saradnju, uzajamnu pomoć i podršku kroz zajedničke grupne aktivnosti. Učešće u grupnim aktivnostima posebno je važno za djecu i mlade koji su "u riziku", jer im je potrebna podrška i prihvatanje od strane prosocijalnih vršnjaka (Waaktaar i saradnici, 2004). Programi koji se temelje na vršnjačkoj pomoći donose koristi kako onima koji pružaju pomoć, tako i onima koji je primaju, jer se kroz ove odnose razvijaju tolerancija, saradnja, odgovornost, sposobnost suočavanja s problemima, kao i različite praktične vještine (Bašić, 2009).

Preventivne mjere i aktivnosti mogu biti usmjerene na organizaciju i poboljšanje života i rada unutar škole, kako bi se stvorili povoljniji i stimulativniji uslovi za razvoj i napredak učenika. Glavni cilj ovih aktivnosti je jačanje zaštitnih faktora u školskom okruženju, što se postiže unapređenjem školskih rezultata, promovisanjem i podsticanjem poželjnih obrazaca ponašanja, te poboljšanjem međuljudskih odnosa između nastavnika i učenika.

Učitelj ima ključnu ulogu u izgradnji i održavanju kvalitetnih odnosa s učenicima. Kada ih učenici doživljavaju kao prijateljske, brižne i pune poštovanja, veća je vjerovatnoća da će se osjećati dijelom školske zajednice, što dodatno pozitivno utiče na njihove odnose s vršnjacima, ističe Smontara (2008). Budući da nastavnici provode značajan dio vremena s učenicima, imaju priliku da steknu uvid u njihove karakteristike i dinamiku odnosa u razredu. Prema Bilić (2018), efikasna intervencija zahtijeva ispunjavanje tri ključna uslova: razumijevanje koncepta vršnjačkog nasilja, sposobnost prikupljanja relevantnih informacija i identifikaciju učenika koji su njegove žrtve. Ipak, samo ispunjavanje ovih kriterijuma nije dovoljno – neophodno je i poznavanje odgovarajućih strategija za adekvatno reagovanje na situacije vršnjačkog nasilja (Bilić, 2018).

Prema Opiću (2008), osnovno polazište koje naglašava da učitelji imaju ključnu ulogu u prevenciji problema u ponašanju zasniva se na nekoliko važnih faktora. Prvo, učitelji provode najviše vremena s učenicima, što im omogućava da ih najbolje upoznaju. Drugo, zahvaljujući svom uvidu u potrebe, strahove i interese učenika, kao i u porodične okolnosti, mogu lakše prepoznati uzroke određenih oblika ponašanja. Treće, tokom nastave imaju priliku da najsistematичnije uoče različite obrasce i intenzitet ponašanja. Na kraju, snažna povezanost između učenika i učitelja dodatno doprinosi efikasnosti njihove uloge u prevenciji (Opić, 2008). Nastavnici bi trebali kontinuirano širiti svoje znanje, unapređivati svoje vještine i prolaziti kroz obuke kako bi poboljšali odnose s učenicima i ostvarili što učinkovitiji vaspitni i preventivni uticaj, ističe Pianta, (1999). Stručni saradnici škole mogu u tom procesu značajno doprinijeti, pružajući podršku kroz samoevaluaciju, evaluaciju odnosa s učenicima i unapređenje nastavnog rada, (Pianta, 1999). Brižan, pažljiv, otvoren i topao odnos nastavnika prema učenicima može djelovati kao zaštitni faktor, što je od izuzetne važnosti za identifikaciju i pružanje podrške djeci "u riziku", kao i za sprovođenje efektivnih intervencija (Pianta, 1999).

3. 3. Ključni faktori u suzbijanju agresije kod djece

Pored već pomenutih faktora u suzbijanju agresije kod djece, porodično okruženje može se izdvojiti kao jedan od najvažnijih, uz pozitivne vršnjačke odnose, društvenu sredinu i druge slične uticaje.

Zaštitni faktori, slično faktorima rizika, mogu se podijeliti na unutrašnje i spoljašnje. Unutrašnji su povezani s osobinama samog djeteta, dok spoljašnji proističu iz okruženja u kojem ono odrasta, poput porodice, škole, vršnjaka i šire društvene zajednice (Bartol, 2008). Prema Bartolu (2006), uspješna prevencija problema u ponašanju kod djece zavisi od uske saradnje s roditeljima. U tom smislu, ključni faktori se mogu podijeliti u dvije grupe. Prva se odnosi na porodične odnose, gdje su stabilnost, međusobno poštovanje i jasno postavljena pravila ponašanja od esencijalnog značaja. Druga grupa uključuje roditeljski stil vaspitanja, koji podrazumijeva dosljedan nadzor, emocionalnu podršku i motivisanje djeteta na učešće u pozitivnim i konstruktivnim porodičnim aktivnostima (Bartol, 2006).

Kvalitet porodičnih odnosa i interakcija, zajedno s vaspitnim stilom, predstavlja ključni element vaspitnog procesa u porodici, koji imaju značajnu ulogu u prevenciji nepoželjnih ponašanja kod djece. Ovi porodični odnosi doprinose razvoju osobina koje pomažu djeci i mladima da uspješnije izgrade pozitivne odnose s vršnjacima i efikasnije rješavaju probleme (Bartol, 2006).

Prema Žunić-Pavlović i Pavloviću (2013), kako bi se poboljšala prevencija nepoželjnih ponašanja kod učenika, škole mogu organizovati edukativne programe za roditelje, usmjerene na razvoj efikasnih vaspitnih strategija, upravljanje emocijama, komunikaciju i kontrolu ponašanja. Najefikasniji programi za roditelje sadrže nekoliko ključnih elemenata, uključujući kratka predavanja, analizu videosnimaka vaspitnih postupaka, grupne diskusije, domaće zadatke, interaktivne vježbe, modelovanje, igranje uloga, praćenje roditeljskog ponašanja i eliminisanje prepreka koje bi mogle otežati redovno učešće (Žunić-Pavlović i Pavlović, 2013). Pored edukacije roditelja, škole bi trebale jačati saradnju s njima, aktivno ih uključujući u školske aktivnosti i svakodnevni život ustanove, što doprinosi efikasnijem sprovođenju preventivnih mjera usmjerenih na djecu i mlade (Bašić, 2009).

Osim porodice, društvena sredina takođe ima ključnu ulogu u sprovođenju vaspitno-obrazovnog rada škole. Ova zajednica može pružiti podršku učenicima kroz različite aktivnosti, uključujući osnivanje i rad savjetovališta za mlade, sprovođenje mentorskih programa, organizovanje obrazovnih, kulturnih i umjetničkih aktivnosti, kao i obezbjeđivanje materijalnih resursa za podsticanje poželjnih obrazaca ponašanja. Svaka društvena sredina, kroz pojedince, grupe, organizacije i institucije, snosi odgovornost za vaspitanje i obrazovanje djece, brinući o njihovoj budućnosti i pružajući podršku porodicama i školama, naglašava Epstein (2001). Aktivnosti usmjerene na pomoć učenicima mogu uključivati mentorske programe, rad savjetovališta,

organizaciju raznovrsnih obrazovnih, kulturnih i umjetničkih sadržaja, kao i obezbjeđivanje materijalnih resursa koji podstiču pozitivno ponašanje i motivišu djecu na učešće u prosocijalnim aktivnostima (Epstein, 2001).

Vršnjački odnosi imaju presudnu ulogu u smanjenju agresivnog ponašanja kod djece, jer kroz pozitivne interakcije stiču ključne socijalne vještine. Odrastajući u okruženju koje podstiče saradnju, empatiju i međusobno poštovanje, djeca uče kako nenasilno rješavati sukobe, izražavati emocije na konstruktivan način i razvijati prosocijalne obrasce ponašanja. Kada su dio grupe koja promoviše razumijevanje i podršku, manja je vjerovatnoća da će ispoljavati agresivnost. Takođe, vršnjaci mogu prepoznati i ukazati na neprihvatljivo ponašanje, čime šalju jasnu poruku da nasilje nije društveno prihvaćeno. Na taj način, pozitivan uticaj vršnjaka može podstaći djecu sklonu agresiji da preispitaju svoje postupke i usvoje zdravije obrasce ponašanja.

Konačno, preventivne mjere i strategije koje se fokusiraju na smanjenje agresije ključne su za stvaranje sigurnog i podržavajućeg okruženja, što je od velike važnosti za zdrav razvoj i rast djece.

4. METODOLOŠKI PRISTUP PREDMETU ISTRAŽIVANJA

4. 1. Problem i predmet istraživanja

Nažalost, agresivno ponašanje i nasilje među djecom školskog uzrasta sve su češći, ostavljajući dugotrajne i ozbiljne posljedice na društvo. Parens (2011) ističe da se nasilje može ispoljavati u različitim aspektima djetetovog života, uključujući porodično okruženje, školu i slobodne aktivnosti. Djeca pribjegavaju nasilju iz različitih razloga – dok neka svjesno žele nanijeti štetu drugima, druga ga koriste kao sredstvo za postizanje svojih ciljeva, često ne razmišljajući o posljedicama po okolinu (Parens, 2011).

U ovom radu ćemo nastojati da otkrijemo na koji način agresivnost utiče na djecu školskog uzrasta, naročito u drugom ciklusu osnovne škole, kako se agresivnost ispoljava, koji su to uzroci nastanka i manifestovanja, na koji način možemo spriječiti štetne posljedice i sl. Dakle, problem istraživanja je agresivnost kod djece u drugom ciklusu osnovne škole. Analizirajući problem, konkretizovali smo predmet istraživanja. Predmet istraživanja je identifikacija, analiza i razumijevanje manifestacija agresivnog ponašanja kod djece školskog uzrasta.

4. 2. Cilj i zadaci istraživanja

Podaci iz literature koje smo prikazali u teorijskom dijelu našeg istraživanja ukazuju na značaj pojma agresivnosti, manifestaciji agresivnog ponašanja, štetnim posljedicama do kojih se može doći ali i programima prevencije i intervencije. Cilj našeg istraživanja je ispitati uzroke, oblike i učestalost javljanja agresivnog ponašanja kod djece u drugom ciklusu osnovne škole. Na osnovu postavljenog cilja istraživanja, utvrđeni su sljedeći zadaci:

1. Ispitati na koji način se manifestuju različiti oblici agresivnosti kod djece u školi;
2. Ispitati koji su to uzroci koji dovode do ispoljavanja agresivnosti kod djece u školi i koje su moguće posljedice;
3. Ispitati koliko na pojavu agresivnosti kod djece utiču njihovi vršnjaci;

4. Ispitati da li postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju stepena agresivnosti između dječaka i djevojčica;
5. Ispitati kakav uticaj imaju porodični odnosi na ispoljavanje agresivnog ponašanja kod djece;
6. Ispitati kako i koliko medijski sadržaji mogu uticati na pojavu agresivnosti kod djece u školi;
7. Ispitati kako i koliko, roditelji, sredina, učitelji i škola mogu da utiču na smanjenje učestalosti agresivnog ponašanja kod djece.

4. 3. Istraživačke hipoteze

Agresivno ponašanje djece u drugom ciklusu osnovne škole može prouzrokovati ozbiljne posljedice, kako za djecu koja se tako ponašaju, tako i za njihove vršnjake. U tom periodu, agresivnost kod djece može biti posljedica različitih faktora. Djeca često oponašaju ponašanje svojih vršnjaka, stoga je važno promovisati pozitivne obrasce ponašanja među djecom kako bi se smanjila agresivnost i podstakla zdrava socijalna interakcija. Saradnja između škole, učitelja, roditelja i djece igra ključnu ulogu u prevenciji i smanjenju agresivnosti.

Glavna hipoteza glasi: Pretpostavlja se da postoje brojni oblici, uzroci, kao i veća učestalost javljanja agresivnog ponašanja kod djece u drugom ciklusu osnovne škole.

Sporedne hipoteze su sljedeće:

- Pretpostavlja se da postoje različiti oblici manifestacije agresivnosti kod djece u školi;
- Pretpostavlja se da postoji mnogo uzroka koji dovode do pojave agresivnosti kod djece u školi;
- Pretpostavlja se da vršnjaci u velikoj mjeri utiču na pojavu agresivnosti;
- Pretpostavlja se da postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju stepena agresivnosti između dječaka i djevojčica;
- Pretpostavlja se da od kvaliteta porodičnih odnosa zavisi na koji način i u kojoj mjeri djeca ispoljavaju agresivnost;
- Pretpostavlja se da medijski sadržaji u velikoj mjeri utiču na pojavu agresivnosti kod djece;

- Pretpostavlja se da roditelji, sredina, učitelji i škola mogu pozitivno uticati na smanjenje učestalosti agresivnog ponašanja kod djece.

4. 4. Naučno-istraživačke varijable

Nakon što smo odredili predmet, cilj i istraživačke zadatke, kao i formulisali glavnu i pomoćne hipoteze, pristupili smo definisanju istraživačkih varijabli. U ovom istraživanju, zavisna varijabla je agresivnost kod djece školskog uzrasta, koja će biti procijenjena putem upitnika namijenjenih učiteljima i stručnim saradnicima, kao i intervju sa učenicima. Nezavisne varijable, s druge strane, obuhvataju faktore koji mogu uticati na nivo ispoljene agresivnosti. Među ključnim nezavisnim varijablama izdvajaju se pol djeteta, školsko okruženje, porodična sredina, vršnjački odnosi, medijski sadržaji i preventivni programi, budući da svi ovi aspekti mogu imati značajnu ulogu u oblikovanju dječjeg ponašanja.

4. 5. Metode, tehnike i instrumenti

Ovo istraživanje će se temeljiti na praćenju uzroka i učestalosti javljanja agresivnog ponašanja kod djece u drugom ciklusu osnovne škole i zato ćemo primijeniti deskriptivnu metodu, metodu anketiranja i intervjuisanja. U tu svrhu ćemo posebno konstruisati anketni upitnik i intervju. Anketni upitnik će sadržati 25 pitanja zatvorenog tipa i biće upućen učiteljima i stručnim saradnicima. Njihov zadatak je da odgovore na pitanja koja se tiču pojave agresivnosti kod djece u školi. Istraživanje će obuhvatiti pitanja o učestalosti agresivnog ponašanja kod učenika, najčešće oblike agresije koje primjećuju, kao i periode u kojima je agresija najučestalija. Takođe, procjenjivaće da li školsko okruženje doprinosi razvoju agresivnog ponašanja. Ispitanici će imati priliku da izraze mišljenje o tome da li školski uspjeh utiče na pojavu agresije. Takođe, ocjenjivaće uticaj vršnjačkog odbacivanja i vršnjačkog pritiska na agresivno ponašanje. Posebno će se analizirati koji pol češće koristi određeni oblik agresije. Od velikog značaja biće i odgovori na pitanja o uticaju loših porodičnih odnosa, nedostatka roditeljske pažnje, društvenih mreža i izloženosti nasilnim sadržajima na pojavu agresije kod učenika. Pored toga, istraživanje će pružiti uvid u učestalost sprovođenja preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje agresivnosti kod djece, kao i u stepen uključenosti

učenika u aktivnosti koje podstiču smanjenje agresivnog ponašanja. Intervju će sadržati 10 pitanja, a u njemu će učestvovati 20 učenika iz jedne škole u drugom ciklusu obrazovanja (10 učenika četvrtog i 10 učenika petog razreda). Od učenika će se tražiti da odgovore na pitanja o tome šta je agresivnost, koji su njeni uzroci, zašto je prisutna, kako na nju reagovati i ko je odgovoran za njeno smanjenje i suzbijanje u školi.

4. 6. Populacija i uzorak istraživanja

U ovom istraživanju populaciju čine učitelji, stručni saradnici i učenici sljedećih osnovnih škola: „Marko Miljanov”, „Dušan Korać”, „Vladislav Sl. Ribnikar”, „Nedakusi”, „Šukrija Međedović”, „Rifat Burdžović - Tršo” i „Pavle Žižić” u Bijelom Polju. Dakle, ukupan uzorak u ovom istraživanju će činiti 94 učitelja i 11 stručnih saradnika, kao i 20 učenika iz jedne škole (10 učenika četvrtog razreda i 10 učenika petog razreda). Struktura istraživačkog uzorka predstavljena je *Tabelom 1.*

Mjesto	Naziv školske ustanove	Broj učitelja	Broj stručnih saradnika	Broj učenika
Bijelo Polje	OŠ „Marko Miljanov”	17	2	
Bijelo Polje	OŠ „Dušan Korać”	16	3	
Bijelo Polje	OŠ „Vladislav Sl. Ribnikar”	16	2	20
Bijelo Polje	OŠ „Nedakusi”	12	1	
Bijelo Polje	OŠ „Šukrija Međedović”	11	1	
Bijelo Polje	OŠ „Rifat Burdžović-Tršo”	11	1	
Bijelo Polje	OŠ „Pavle Žižić”	11	1	
Σ		94	11	20

Tabela 1: Struktura istraživačkog uzorka

4. 7. Karakter i značaj istraživanja

Ovo istraživanje ima mješoviti karakter, jer kombinuje kvantitativni i kvalitativni pristup. Usmjereno je na ispitivanje različitih oblika agresivnog ponašanja kod djece školskog uzrasta, konkretno učenika drugog ciklusa osnovne škole. Istraživanje će se sprovesti putem upitnika i intervjua, kako bi se kvantifikovali i analizirali različiti oblici, uzroci i posljedice agresivnog ponašanja. Istraživanje je deskriptivno jer se prvenstveno bavi opisivanjem postojećih pojava agresivnosti kod djece, kao i ispitivanjem odnosa između agresivnosti i različitih faktora, kao što su pol, porodična struktura, škola, školsko okruženje, vršnjaci i sl. Osnovni cilj istraživanja je ispitati uzroke, oblike i učestalost javljanja agresivnog ponašanja kod djece u drugom ciklusu osnovne škole.

Ovo istraživanje ima poseban značaj jer se bavi temom koja je od velike važnosti za roditelje, učitelje, pedagoge i psihologe. Razumijevanje uzroka i načina na koji se agresivno ponašanje ispoljava kod djece omogućava pravovremeno prepoznavanje problema i primjenu adekvatnih strategija za njegovu prevenciju. Pored doprinosa teorijskoj literaturi o dječjoj agresivnosti, istraživanje je usmjereno na specifičnu populaciju – učenike drugog ciklusa osnovne škole, čime se obogaćuje postojeće znanje o ovoj problematici. Posebna vrijednost istraživanja ogleda se u njegovoj praktičnoj primjeni u obrazovnom sistemu, jer rezultati mogu poslužiti kao osnova za unapređenje vaspitno-obrazovnog rada i razvoj efikasnih programa za prevenciju agresivnog ponašanja među učenicima. Rezultate istraživanja mogu koristiti učitelji i škola za razvijanje preventivnih programa, kao i za pružanje podrške djeci koja pokazuju agresivno ponašanje. Na primjer, identifikovanjem specifičnih uzroka agresivnosti, škola, njeni zaposleni i roditelji mogu zajednički raditi na smanjenju tih uzroka i podsticanju zdravijih obrazaca ponašanja. Značaj istraživanja leži i u tome što može poslužiti kao osnova za buduća istraživanja u ovoj oblasti, otvarajući nova pitanja i mogućnosti za dalja istraživanja agresivnosti kod djece.

4. 8. Opis procedure istraživanja

U okviru istraživanja biće obuhvaćeni učenici drugog ciklusa osnovne škole, kao i učitelji i stručni saradnici. Planirani uzorak obuhvata 94 učitelja, 11 stručnih saradnika i 20 učenika. Prije početka istraživanja, neophodno je pribaviti saglasnost za učešće. Budući da su učenici maloljetni, biće potrebno odobrenje njihovih roditelja, kojima će biti jasno predložen cilj istraživanja, njegova svrha i način na koji će prikupljeni podaci biti korišćeni. Takođe, saglasnost će biti zatražena od učitelja i školske uprave kako bi se omogućila realizacija istraživanja. Prikupljeni podaci koristiće se isključivo u naučne svrhe ovog istraživanja. Za prikupljanje podataka koristiće se kombinacija kvantitativnog i kvalitativnog pristupa. Dakle, imaćemo anketni upitnik za učitelje i stručne saradnike koji će sadržati 25 pitanja zatvorenog tipa. Pored anketnog upitnika, imaćemo i intervju, koji će biti upućen učenicima. Intervju će sadržati 10 pitanja i tom prilikom će biti intervjuisano 20 učenika iz jedne škole (10 učenika četvrtog i 10 učenika petog razreda).

Nakon dobijanja saglasnosti, anketni upitnici će biti dostavljeni učiteljima i stručnim saradnicima u različitim školama. Njihovi odgovori pomoći će nam da saznamo nešto više o pojavi agresije kod djece u školi, učestalosti različitih oblika agresije, periodima kada je agresija najizraženija, kao i da li smatraju da školsko okruženje doprinosi razvoju agresivnog ponašanja. Takođe, biće u prilici da saopšte koliko često sprovode programe prevencije agresivnosti kod djece i koliko uključuju učenike u aktivnosti koje podstiču smanjenje tog ponašanja. Zatim će biti intervjuisano 20 učenika iz jedne škole. Od njih će se tražiti da odgovore na pitanja o tome šta je agresivnost, koji su njeni uzroci, zašto je takvo ponašanje prisutno, kako na njega reagovati i ko je odgovoran za smanjenje i suzbijanje neprikladnog ponašanja u školi i sl. Takođe, biće im naglašeno da nema netačnih odgovora i da je najvažnija njihova iskrenost. Učenici će biti intervjuisani individualno.

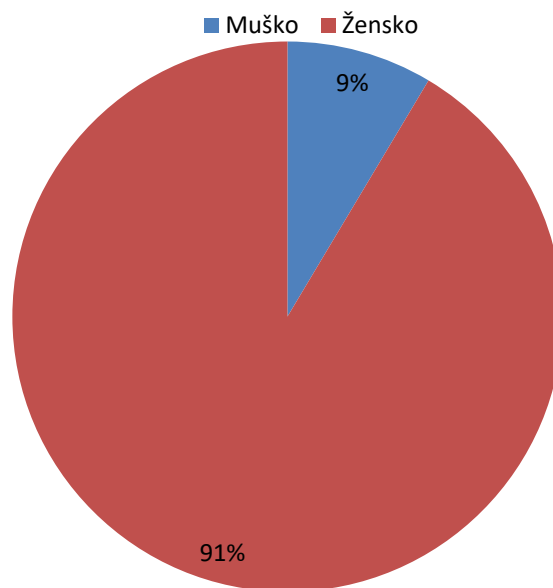
Podaci prikupljeni putem anketnog upitnika biće obrađeni u Excel programu i predstavljeni u obliku grafikona.

5. PRIKAZ I INTERPRETACIJA REZULTATA

5. 1. Obrada podataka

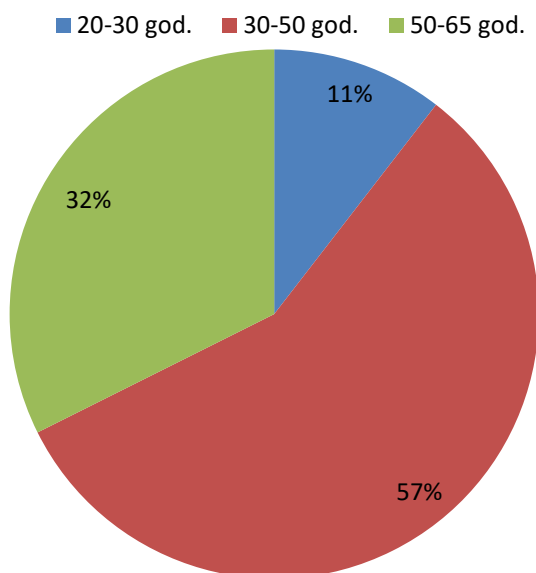
U okviru istraživanja ispitivano je razumijevanje pojma agresivnosti, njeni različiti oblici, učestalost agresivnog ponašanja kod učenika drugog ciklusa osnovne škole, načini ispoljavanja, uzroci nastanka i mogućnosti prevencije negativnih posljedica. Prikupljeni podaci analizirani su i predstavljeni grafički, što je omogućilo formulisanje relevantnih zaključaka u vezi s postavljenim hipotezama. Istraživanje je sprovedeno u novembru, a podaci su prikupljeni putem upitnika koji je bio namijenjen učiteljima i stručnim saradnicima, kao i intervjuja koji je bio namijenjen učenicima. Glavni cilj bio je steći dublji uvid u faktore koji doprinose pojavi agresivnog ponašanja, njegove oblike i učestalost među učenicima, kako bi se identifikovale efikasne strategije za njegovo sprječavanje.

Struktura podataka uključenih u analizu obuhvata 105 ispitanika, od kojih je 94 učitelja i 11 stručnih saradnika. Među njima, 9 ispitanika (9%) su muškarci, dok 96 (91%) čine žene.

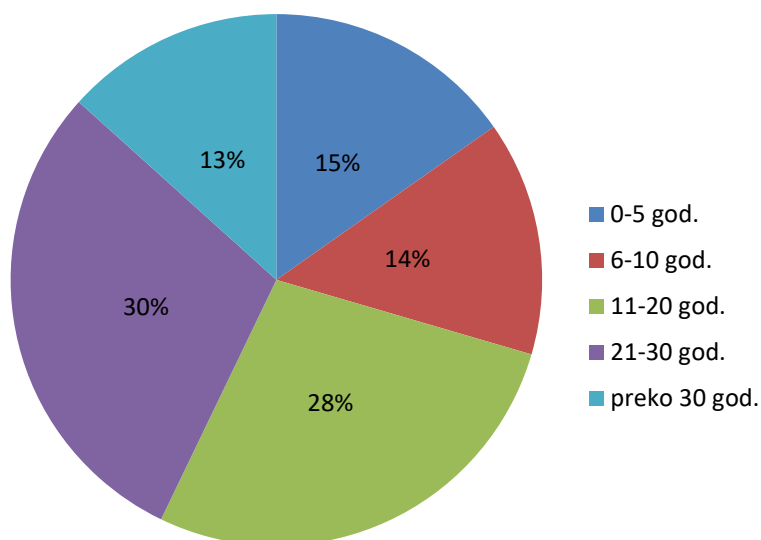
Grafikon 1: Polna struktura

Prema istraživanju, 57% ispitanika ima između 30 i 50 godina, 32% je u starosnoj grupi od 50 do 65 godina, dok 11% čine oni od 20 do 30 godina.

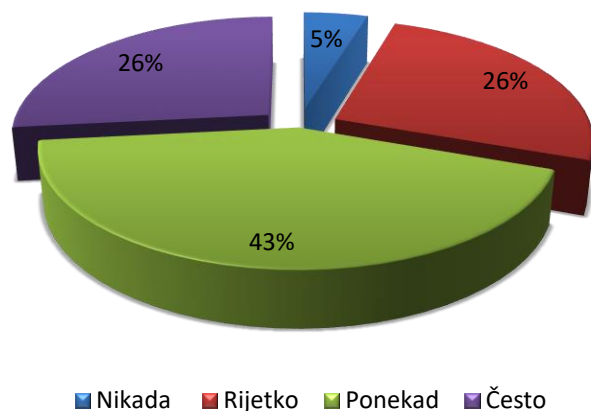
Grafikon 2: Starosna dob ispitanika

Što se tiče radnog staža, 13% ispitanika ima od 0 do 5 godina iskustva, 14% od 6 do 10 godina, dok 28% ima između 11 i 20 godina radnog staža. Najveći procenat ispitanika, njih 30%, ima radni staž od 21 do 30 godina, dok 13% ima preko 30 godina radnog staža.

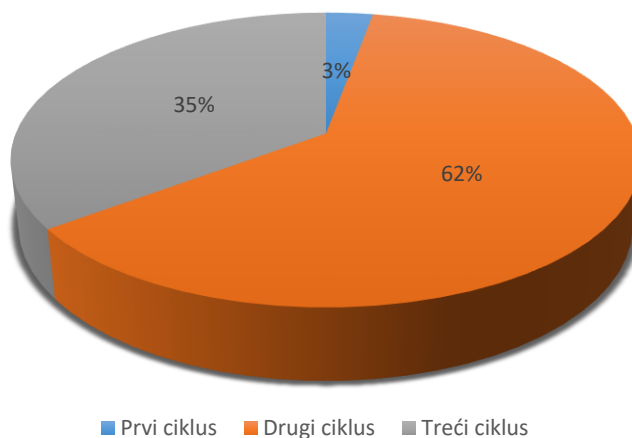
Grafikon 3: Godine radnog staža

Na pitanje o tome koliko često primjećuju agresivno ponašanje kod učenika, 5% učitelja i stručnih saradnika izjavilo je da ga nikada ne primjećuje, 26% ga rijetko uočava, 43% ponekad, dok 26% često primjećuje takvo ponašanje.

Grafikon 4: Procenat učitelja i stručnih saradnika koliko često primjećuju agresivno ponašanje kod učenika

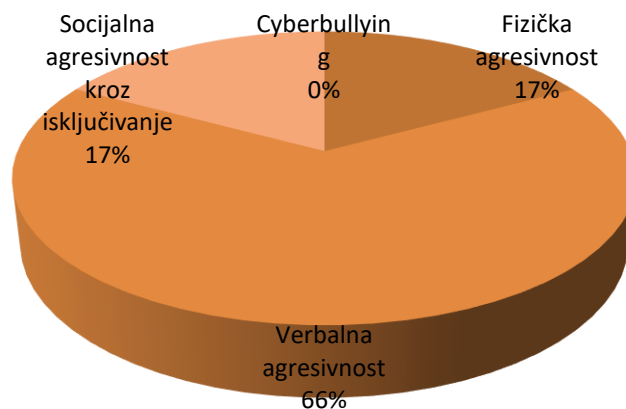
Prema rezultatima ovog istraživanja, 3% ispitanika smatra da je agresivnost kod djece najčešća u prvom ciklusu osnovne škole, 62% ispitanika smatra da je najizraženija u drugom ciklusu, dok se 35% ispitanika opredjeljuje za treći ciklus.

Grafikon 5: Period u kojem je agresivnost kod djece najučestalija

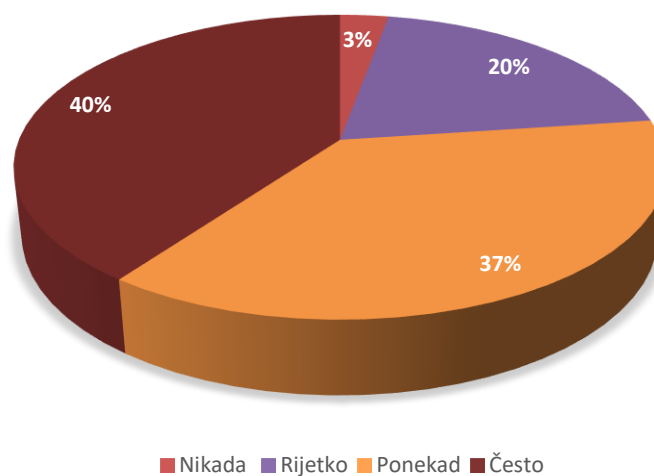
5. 2. Različiti oblici manifestacije agresivnosti kod djece u školi

Na pitanje o najčešćem obliku agresivnosti koji primjećuju, 17% učitelja i stručnih saradnika navelo je fizičku agresiju, dok 66% smatra da je verbalna agresija najzastupljenija. Socijalnu agresiju, koja se manifestuje kroz isključivanje, primjećuje 17% ispitanika, dok nijedan ispitanik (0,0%) nije naveo cyberbullying kao najčešći oblik agresivnosti.

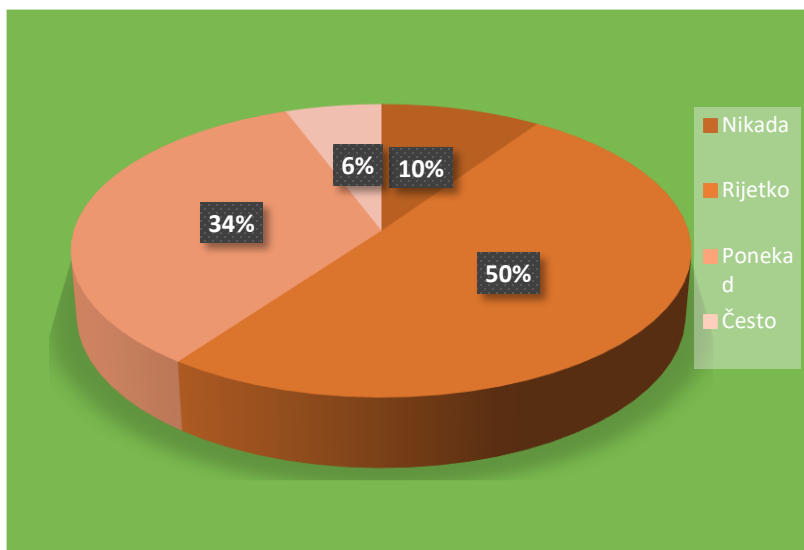
Grafikon 6: Procenat učitelja i stručnih saradnika koji izdvajaju najčešći oblik agresije

Na pitanje o učestalosti verbalne agresivnosti, istraživanje pokazuje da 3% ispitanika nikada nije prepoznalo verbalnu agresiju, 20% je rijetko prepoznaje, 37% ponekad, dok je 40% često prepoznaje.

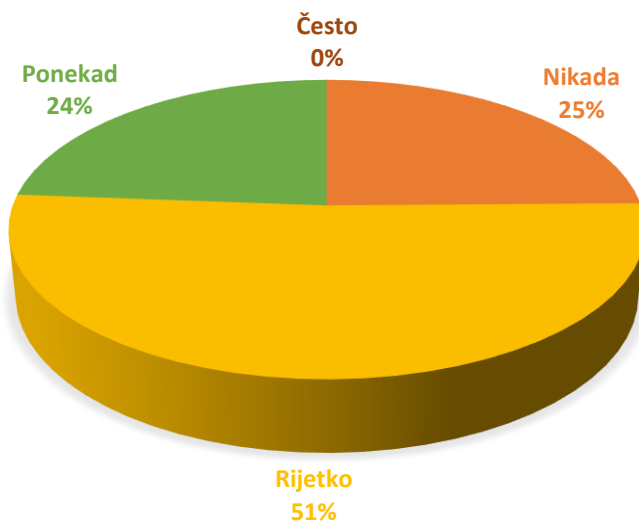
Grafikon 7: Procenat učitelja i stručnih saradnika koji su istakli učestalost verbalne agresivnosti

Učestalost fizičke agresije varira prema mišljenju učitelja i stručnih saradnika. Prema istraživanju, 10% ispitanika smatra da fizička agresivnost uopšte nije zastupljena, 50% smatra da je rijetko prisutna, 34% je prepoznaje ponekad, dok 6% smatra da je često zastupljena.

Grafikon 8: Procenat učitelja i stručnih saradnika koji su istakli učestalost fizičke agresivnosti

U ovom istraživanju većina ispitanika, njih 51%, rijetko primjećuje cyberbullying među učenicima, 25% ga nikada ne primjećuje, dok 24% ponekad prepoznaje ovo ponašanje. Procenat onih često primjećuju cyberbullying je 0%.

Grafikon 9: Procenat učitelja i stručnih saradnika koji primjećuju cyberbullying

Na pitanje o tome šta je agresivnost, učenici četvrtog razreda povezali su je sa različitim oblicima njenog ispoljavanja. Kod učenika četvrtog razreda agresivno ponašanje najčešće izaziva asocijaciju na fizičko nasilje, koje u tom uzrastu očigledno dominira, a zatim na verbalnu agresiju. U svojim odgovorima uglavnom navode da agresivnost povezuju sa udaranjem bez razloga, naglim vikanjem, štipanjem, ljutnjom bez povoda, korišćenjem ružnih riječi, nepotrebnim guranjem i izgovaranjem psovki. Ovi odgovori ukazuju na to da djeca u ovom uzrastu agresiju prepoznaju prije svega kroz njene spoljašnje, direktne oblike, dok su suptilniji oblici, poput emocionalne ili socijalne agresije, manje prisutni u njihovoj percepciji.

Oblik agresije	Opis prema učenicima IV razreda
Fizička agresija	Udaranje bez razloga, nepotrebno guranje, namjerno udaranje, štipanje, nasilje
Verbalna agresija	Naglo vikanje, ljutnja bez povoda, ružne riječi, psovke

Tabela 2: Različiti oblici agresivnosti

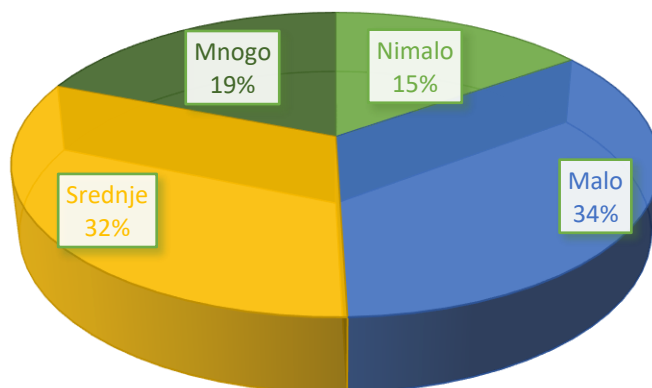
Učenici petog razreda agresivnost takođe prepoznaju kroz različite oblike njenog ispoljavanja. Kao i učenici četvrtog razreda, izdvajaju fizičku agresiju, zatim verbalnu, dok se kao novi oblik pominje socijalna agresija u vidu isključivanja iz grupe. Njihovi odgovori uključuju fizičko napadanje, svađe koje dovode do pretjerivanja, nasilno i drsko ponašanje, svađanje uz korišćenje ružnih riječi, psovanje, udaranje, zlostavljanje, ogovaranje, izbjegavanje određenih osoba, izbacivanje iz društva i namjerno ignorisanje.

Oblik agresije	Opis prema učenicima V razreda
Fizička agresija	Fizičko napadanje, udaranje, zlostavljanje
Verbalna agresija	Svađanje uz korišćenje ružnih riječi, psovanje, ogovaranje
Socijalna agresija	Isključivanje iz grupe, izbjegavanje, izbacivanje iz društvene grupe, namjerno ignorisanje

Tabela 3. Različiti oblici agresije

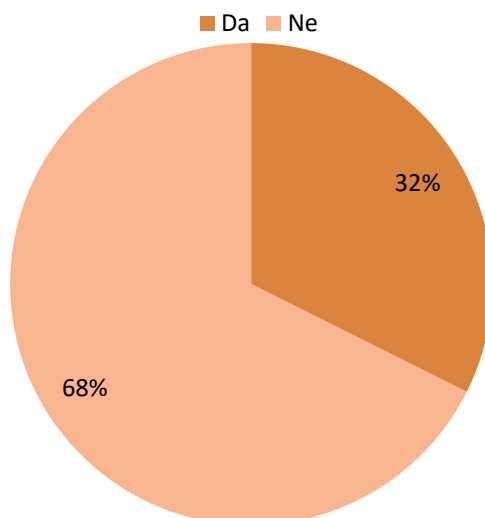
5. 3. Uzroci i uticaj školskog okruženja i vršnjaka na agresivnost kod djece

Na pitanje o tome koliko školsko okruženje doprinosi agresivnom ponašanju, 15% ispitanika smatra da uopšte ne doprinosi, 34% da doprinosi malo, 32% da doprinosi srednje, dok 19% smatra da doprinosi mnogo.

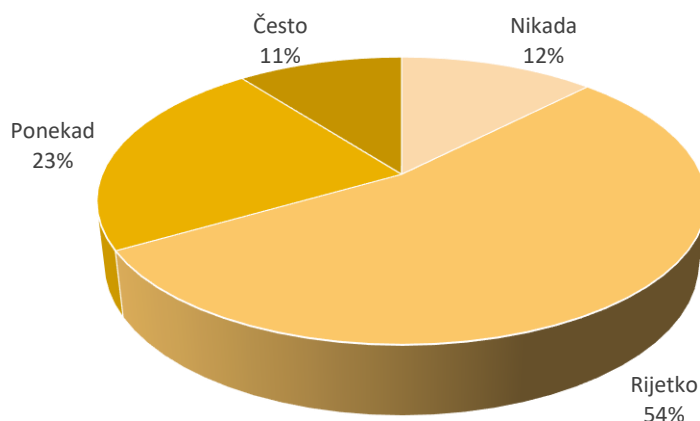
Grafikon 10: U kojoj mjeri školsko okruženje doprinosi pojavi agresije kod djece u školi?

Na pitanje o tome da li školski uspjeh utiče na agresivnost, 32% učitelja i stručnih saradnika smatra da ne utiče, dok veći procenat, njih 68% smatra da utiče.

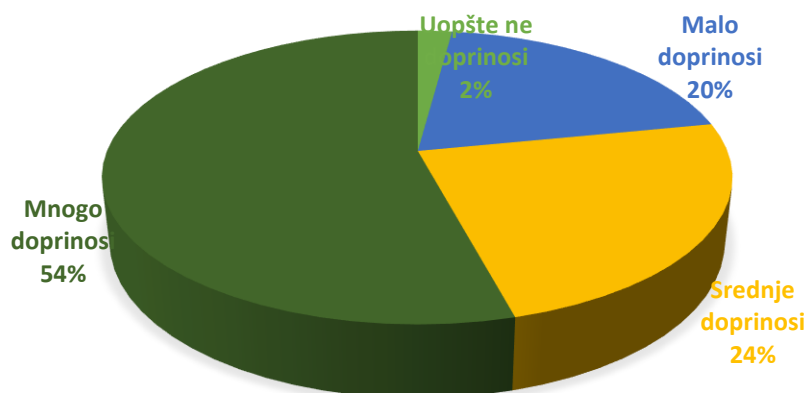
Grafikon 11: Da li školski uspjeh utiče na agresivnost učenika?

Učitelji i stručni saradnici obuhvaćeni ovim istraživanjem smatraju da se agresivno ponašanje kod djece tokom školskih testova povećava u različitoj mjeri: 12% ispitanika izjavljuje da to nikada ne primjećuju, 54% rijetko primjećuje ovakvo ponašanje, 23% ga ponekad primjećuje, dok 11% navodi da ga često primjećuje.

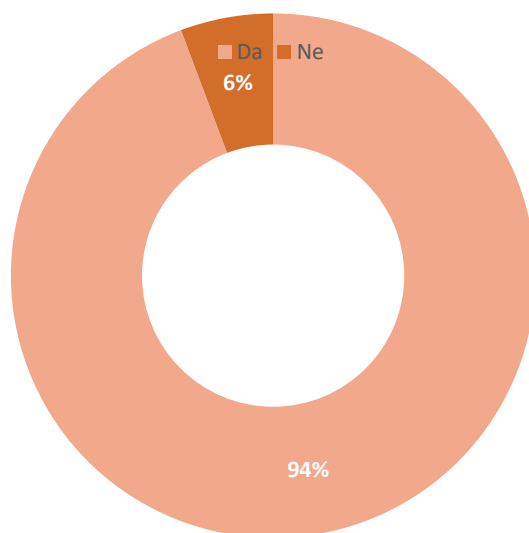
Grafikon 12: Procenat ispitanika koji izražavaju mišljenje o tome koliko školski testovi doprinose agresivnom ponašanju

Većina učitelja i stručnih saradnika, njih 54%, smatra da vršnjački pritisak mnogo doprinosi agresivnom ponašanju. Dalje, 24% ispitanika smatra da vršnjački pritisak u srednjoj mjeri doprinosi pojavi agresije, 20% smatra da je taj doprinos mali, dok svega 2% ispitanika vjeruje da vršnjački pritisak uopšte ne doprinosi agresiji.

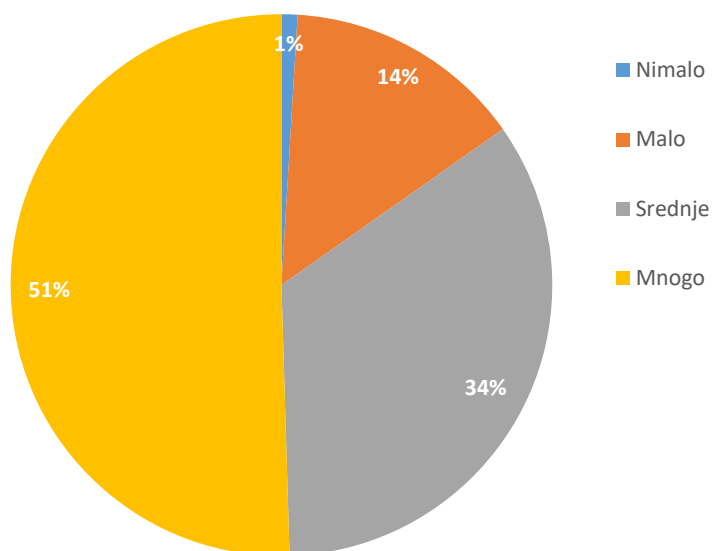
Grafikon 13: Doprinos vršnjačkog pritiska agresivnom ponašanju

Prema rezultatima ovog istraživanja, 94% ispitanika smatra da vršnjačko odbacivanje povećava šanse za agresivno ponašanje kod djece, dok 6% ispitanika smatra suprotno, vjerujući da vršnjačko odbacivanje ne dovodi do agresivnog ponašanja.

Grafikon 14: Doprinos vršnjačkog odbacivanja razvoju agresivnog ponašanja

Na pitanje o tome u kojoj mjeri pozitivni vršnjački modeli mogu smanjiti sklonost ka agresiji kod djece, 51% ispitanika smatra da oni značajno smanjuju sklonost ka agresiji, 34% ispitanika se opredjeljuje za opciju da srednje utiču, 14% smatra da imaju mali uticaj na smanjenje, dok svega 1% vjeruje da nimalo ne utiču.

Grafikon 15: Uticaj pozitivnih vršnjačkih modela na smanjenje agresivnog ponašanja kod djece

Učenici četvrtog razreda odgovarali su na dva pitanja: koji su potencijalni uzroci ili situacije koje mogu dovesti do agresivnog ponašanja i zašto neka djeca postaju agresivna. Njihovi odgovori su raznovrsni, a najčešće navode udaranje, vrijeđanje ružnim riječima, situacije u kojima se nekome nanese šteta, ljutnju bez razloga, neopravdano vrijeđanje i sukobe među vršnjacima. Ovi odgovori potvrđuju hipotezu da agresivnost u školi može biti izazvana različitim faktorima, uključujući nesuglasice među djecom, neprimjerenu komunikaciju i osjećaj nepravde. To ukazuje na složenost uzroka agresije i potrebu za boljim razumijevanjem i prevencijom ovog problema u školskom okruženju.

Uzroci agresivnog ponašanja	Opis prema učenicima IV razreda
Fizički kontakt	Udaranje, nanošenje štete drugima na bilo koji način
Verbalni sukobi	Vrijeđanje ružnim riječima, neopravdano vrijeđanje
Emocionalne reakcije	Ljutnja bez povoda, osjećaj nepravde
Međusobni sukobi	Sukobi među vršnjacima, nesuglasice u komunikaciji

Tabela 4. Potencijalni uzroci i situacije koje dovode do agresivnog ponašanja kod učenika IV razreda

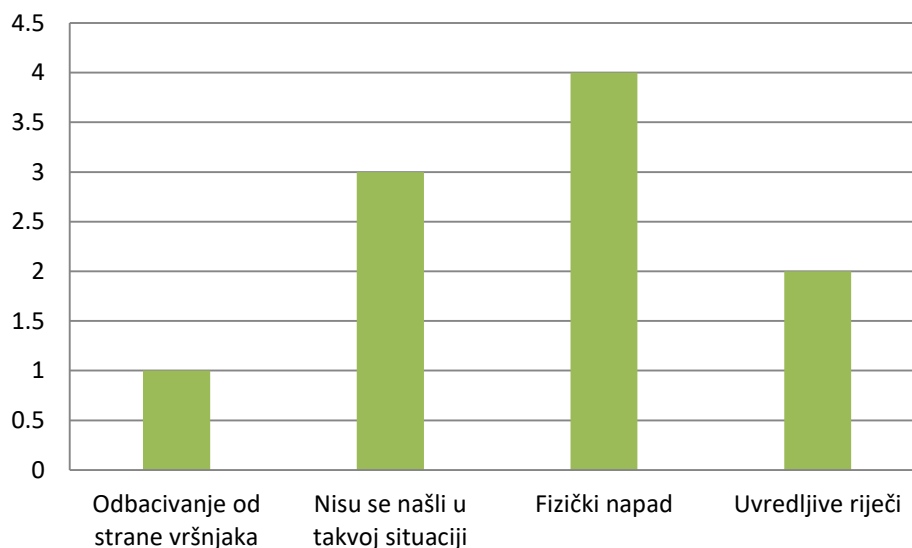
Učenici petog razreda su dali odgovor na ista pitanja. Kao najčešće razloge navode svađe i sukobe, oponašanje drugih osoba, ismijavanje, zadirkivanje i omalovažavanje, korišćenje ružnih riječi, udaranje i guranje bez razloga, nazivanje pogrdnim imenima i nepoštovanje drugih osoba. Njihovi odgovori pokazuju da osim otvorenih sukoba, primjećuju i suptilnije oblike agresije, poput zadirkivanja i ismijavanja, što ukazuje na njihovu širu svijest o različitim načinima na koje se agresivnost može ispoljiti. Ovi podaci dodatno potvrđuju hipotezu da agresija u školi ima različite uzroke i da je njena pojava složena.

Uzroci agresivnog ponašanja	Opis prema učenicima V razreda
Svađe i sukobi	Nesuglasice koje eskaliraju u konflikt
Oponašanje drugih	Ponašanje koje imitira postupke drugih
Ismijavanje i zadirkivanje	Omalovažavanje i podsmijevanje vršnjacima
Korišćenje ružnih riječi	Uvrede, nazivanje pogrdnim imenima
Fizički kontakt bez povoda	Udaranje, guranje
Nepoštovanje drugih osoba	Ignorisanje, isključivanje iz društva

Tabela 5. Potencijalni uzroci i situacije koje dovode do agresivnog ponašanja kod učenika V razreda

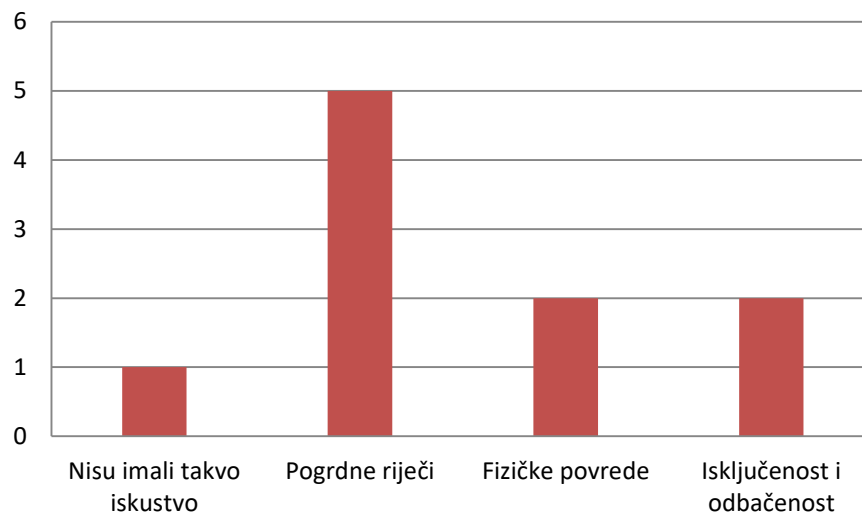
Učenike četvrtog razreda smo pitali da li su ikada doživjeli da ih neki drug ili drugarica povrijedi riječima ili postupcima. Njihovi odgovori su bili različiti – neki su naveli da nisu imali takvo iskustvo, dok su drugi izjavili da su doživjeli fizički napad od strane vršnjaka, često bez jasnog razloga. Takođe, pojedini učenici su istakli da su bili povrijeđeni riječima i lošim ophođenjem svojih vršnjaka, dok je jedna učenica podijelila iskustvo odbacivanja od strane drugarica.

Ovi odgovori potvrđuju hipotezu da vršnjački uticaj ima značajnu ulogu u pojavi agresije među djecom. Fizičko i verbalno nasilje, kao i socijalna isključenost, pokazuju da odnosi među vršnjacima mogu biti ključni faktor u ispoljavanju agresivnog ponašanja u školskom okruženju.

Grafikon 16: Iskustva učenika IV razreda sa povredama od vršnjaka

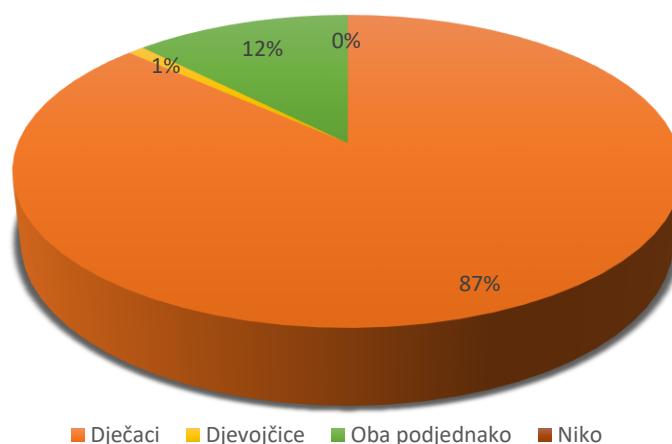
Takođe, učenici petog razreda su nam dali odgovore na isto pitanje, što dodatno potvrđuje zaključak da vršnjaci u velikoj mjeri doprinose agresivnom ponašanju. Njihovi odgovori su varirali – neki su naveli da nisu imali takvo iskustvo, dok su drugi istakli da su više puta bili povrijeđeni riječima od strane vršnjaka. Pojedini učenici su pomenuli i fizičke povrede usljed udaranja ili guranja, kao i osjećaj isključenosti i neprihvaćenosti u društvu. Takođe, neki su istakli da su svađe ponekad prerastale u ozbiljne uvrede, što dodatno ukazuje na značaj vršnjačkog uticaja u razvoju agresivnog ponašanja.

Grafikon 17: Iskustva učenika V razreda sa povredama od vršnjaka

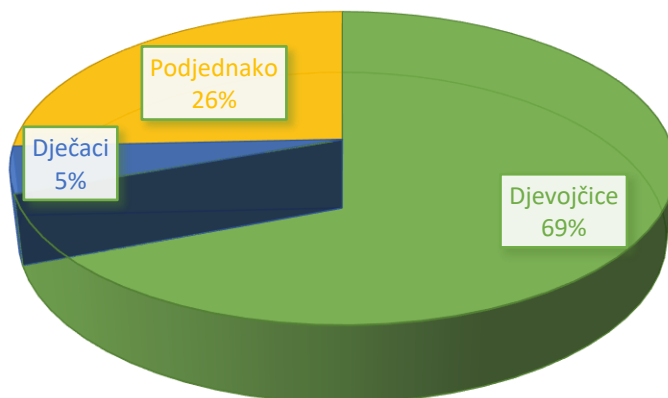
5. 4. Statistički značajna razlika u agresivnosti između dječaka i djevojčica

Većina učitelja i stručnih saradnika, tačnije 87%, ističe da dječaci češće koriste fizičku agresiju kao odgovor na provokacije. Samo 1% ispitanika smatra da su to ipak djevojčice, dok 12% vjeruje da su oba pola podjednako sklona fizičkoj agresiji. Nijedan ispitanik, odnosno 0%, ne smatra da ni dječaci ni djevojčice nisu skloni fizičkoj agresiji.

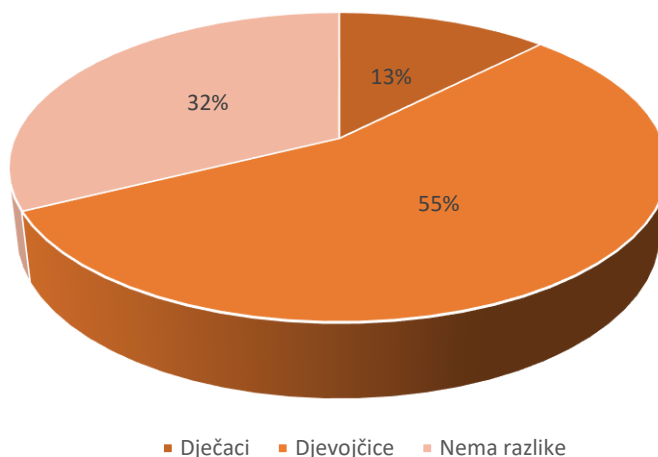
Grafikon 18: Prikaz procentualne zastupljenosti fizičke agresije kod oba pola

Ogovaranje kao oblik agresije, prema ovom istraživanju, češće koriste djevojčice, što smatra 69% ispitanika. Samo 5% ispitanika vjeruje da dječaci češće koriste ogovaranje, dok 26% smatra da su oba pola podjednako sklona ovom obliku agresije.

Grafikon 19: Prikaz procentualne zastupljenosti ogovaranja kao oblika agresije kod oba pola

Na pitanje o tome ko se češće služi isključivanjem iz grupe kao oblikom agresije, 55% ispitanika smatra da djevojčice uglavnom više koriste ovaj oblik agresije, 13% se opredijelilo za dječake, dok 32% smatra da oba pola podjednako koriste isključivanje iz grupe.

Grafikon 20: Prikaz procentualne zastupljenosti isključivanja iz grupe kao oblika agresije kod oba pola

Iz odgovora učenika četvrtog razreda na pitanje da li su se nekada našli u situaciji u kojoj su reagovali agresivno i ljutito može se zaključiti da dječaci pokazuju veći stepen agresije u odnosu na djevojčice. Jedna djevojčica je istakla da nikada nije reagovala agresivno, dok je jedan dječak priznao da je u takvoj situaciji napao svog brata. Drugi dječak je rekao da se nikada nije suočio s takvom situacijom, dok je treći naveo da mu se to dogodilo dva puta i da je tom prilikom došlo do fizičkog kontakta. Još jedna djevojčica priznala je da je uzvratila agresivnom reakcijom jer ju je napala grupa dječaka. Jedan dječak izjavio je da je imao više situacija u kojima je osjećao intenzivan bijes jer su ga vršnjaci povrijedili ružnim riječima, te je na to uzvratio. Takođe, jedna djevojčica navela je da je bila neprijatna prema drugoj djevojčici i koristila uvredljive riječi, dok druga djevojčica nije imala takvo iskustvo. Još jedan dječak priznao je da je fizički napao svog druga tokom svađe. Još jedna učenica koristila je neprimjerene riječi kako bi odgovorila na svađu s drugaricom. Iz odgovora učenika može se zaključiti da su dječaci skloniji fizičkoj agresiji, dok djevojčice češće ispoljavaju agresiju verbalnim napadima i omalovažavanjem. Dječaci su se uglavnom pominjali u kontekstu fizičkih sukoba, dok su djevojčice naglašavale verbalne sukobe, uključujući neprijatno ponašanje i upotrebu pogrdnih riječi.

Pol	Fizička agresija	Verbalna agresija	Bez agresije
Dječaci	3 (napad na brata, fizički kontakt u sukobu)	1 (osjećao bijes zbog uvreda i uzvratio)	1
Djevojčice	1 (uzvratila jer ju je napala grupa dječaka)	2 (uvredljive i neprimjerene riječi kao odgovor na svađu)	2

Tabela 6: Stepen ispoljavanja agresije između dječaka i djevojčica u IV razredu

Na osnovu odgovora učenika petog razreda na pitanje da li su se ikada našli u situaciji u kojoj su reagovali agresivno i ljutito, može se uočiti statistički značajna razlika u ispoljavanju agresije između dječaka i djevojčica. Jedan dječak je naveo da je u takvoj situaciji koristio fizičke napade, dok drugi nije imao takvo iskustvo, kao ni jedna djevojčica. Druga djevojčica je priznala da se našla u sličnoj situaciji, gdje je morala da uzvрати pogrdnim riječima ali je ipak nastojala da ostane smirena kako ne bi došlo do većeg sukoba. Treća djevojčica je navela da je bila primorana da uzvрати uvredama dječacima koji su je zadirkivali. Još jedan dječak je priznao da je reagovao agresivno

koristeći neprimjerene izraze. Drugi dječak je rekao da je burno reagovao, govoreći nepristojne riječi jer su ga vršnjaci ismijavali, dok je još jedan učenik istakao da je uzvratio nakon što je bio neopravdano gurnut. Sa druge strane, jedna djevojčica je priznala da je pokazala ljutnju prema drugarici jer nije željela da se druži s njom. Druga djevojčica je istakla da se osjećala ignorisano i izolovano od strane svojih vršnjakinja, što ju je naljutilo. Ovi odgovori ukazuju na razlike u načinu ispoljavanja agresije – dječaci su skloniji fizičkoj i verbalnoj agresiji kao reakciji na provokacije, dok djevojčice češće koriste verbalne izraze nezadovoljstva, posebno u socijalnim odnosima.

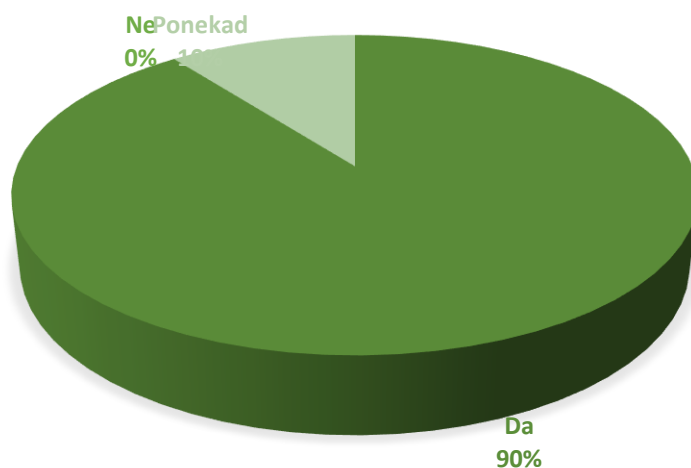
Pol	Fizička agresija	Verbalna agresija	Socijalna agresija (isključivanje iz grupe)	Bez agresije
Dječaci	2	2		1
Djevojčice		2	2	1

Tabela 7: Stepen ispoljavanja agresije između dječaka i djevojčica u petom razredu

Ovi podaci potvrđuju pretpostavku da postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju stepena agresivnosti između dječaka i djevojčica. Dok su dječaci skloniji direktnijim oblicima agresije, poput fizičkog sukoba i upotrebe grubih riječi u svađama, djevojčice češće izražavaju agresiju kroz verbalne odgovore i emocionalne reakcije, naročito u socijalnim situacijama kao što su ignorisanje i izolacija.

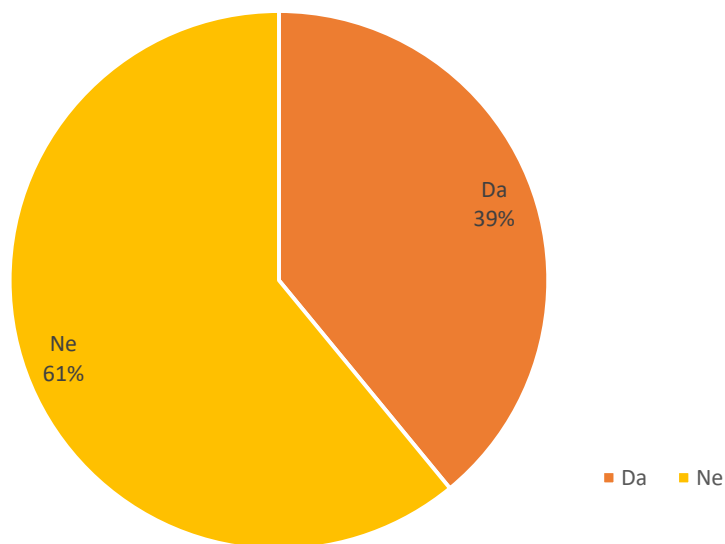
5. 5. Kvalitet porodičnih odnosa kao faktor agresivnosti kod djece

Na pitanje o tome da li loši porodični odnosi mogu povećati agresivnost kod djece, 90% ispitanika smatra da utiču, 10% smatra da utiču ponekad, dok 0% ispitanika smatra da ne utiču.

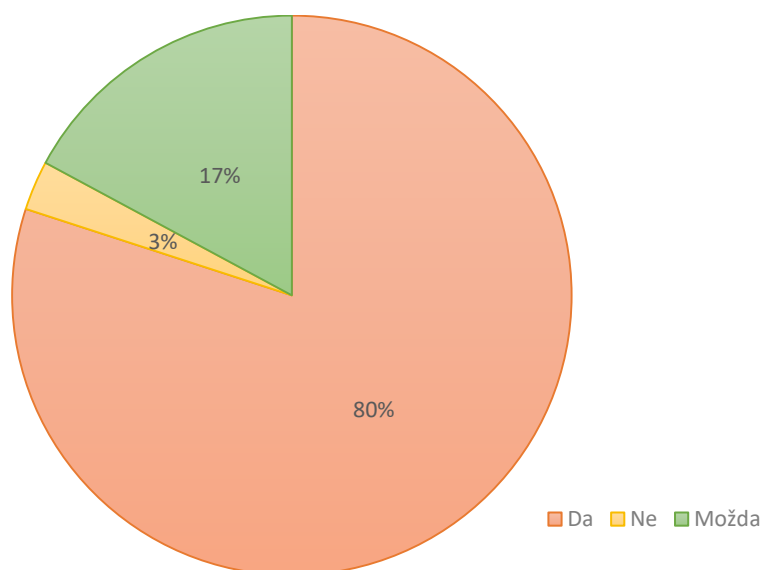
Grafikon 21: Uticaj negativnih porodičnih odnosa na povećanje agresivnog ponašanja kod djece

U ovom istraživanju, 39% ispitanika smatra da su roditelji svjesni agresivnog ponašanja svoje djece, dok 61% smatra da nisu svjesni tog ponašanja.

Grafikon 22: Da li su roditelji svjesni agresivnog ponašanja svoje djece?

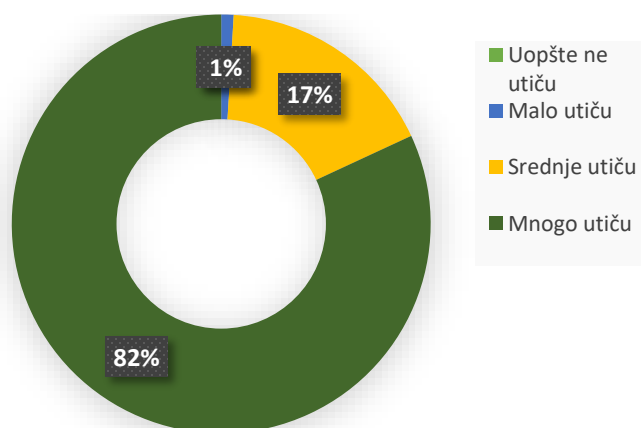
U istraživanju smo utvrdili da 80% ispitanika smatra da nedostatak roditeljske pažnje može uticati na pojavu agresije kod djece, 3% ima suprotan stav, dok 17% ispitanika smatra da to može biti možda slučaj.

Grafikon 23: Prikaz stavova ispitanika o uticaju nedostatka roditeljske pažnje na pojavu agresije kod djece

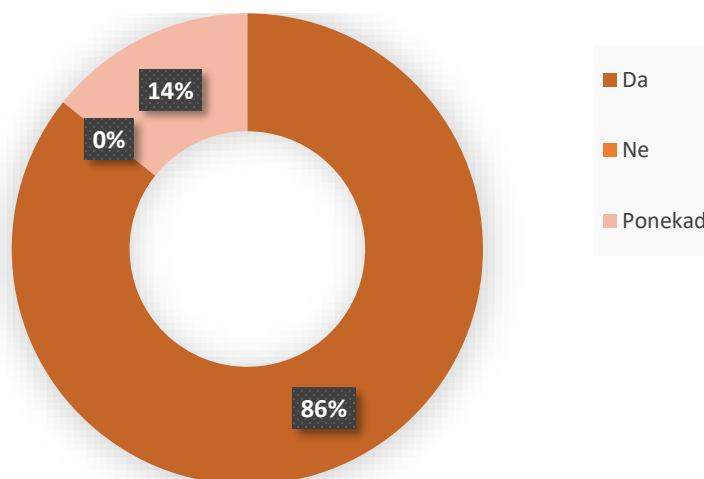
5. 6. Uticaj medijskih sadržaja na pojavu agresivnosti kod djece

Na pitanje o tome da li društvene mreže utiču na agresivnost učenika, dobijena su različita mišljenja. Niko, odnosno 0% ispitanika, ne smatra da društvene mreže uopšte ne utiču na pojavu agresije. Samo 1% smatra da društvene mreže malo utiču, 17% misli da u srednjoj mjeri utiču, dok 82% ispitanika vjeruje da mnogo utiču.

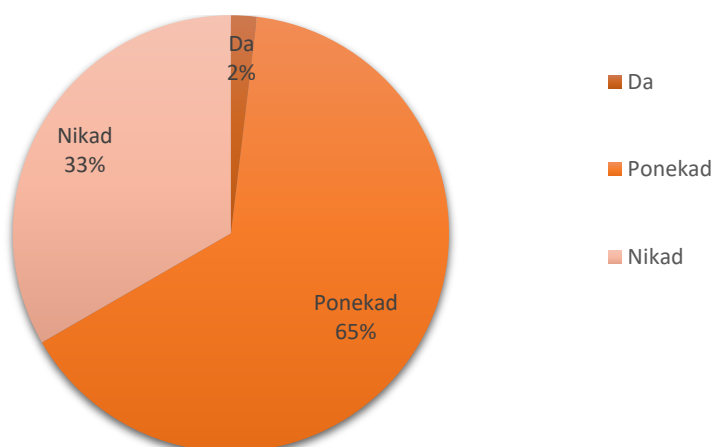
Grafikon 24: Prikaz stavova ispitanika o uticaju društvenih mreža na agresivnost učenika

U ovom istraživanju, 86% ispitanika smatra da nasilni sadržaji u medijima povećavaju agresivno ponašanje kod djece. Nijedan ispitanik, odnosno 0%, nema suprotan stav, tj. nije odgovorio sa "ne". Preostalih 14% ispitanika smatra da nasilni sadržaji mogu ponekad uticati na pojavu agresije.

Grafikon 25: Stavovi ispitanika o uticaju nasilnih sadržaja u medijima na agresivno ponašanje kod djece

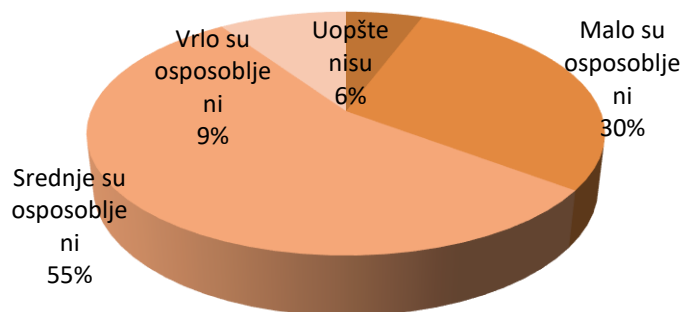
Na pitanje o tome da li roditelji često razgovaraju s djecom o sadržaju koji gledaju, većina ispitanika, njih 65%, smatra da roditelji ponekad razgovaraju o tome. Samo 2% ispitanika vjeruje da roditelji redovno razgovaraju, dok 33% smatra da roditelji nikada ne razgovaraju s djecom na tu temu.

Grafikon 26: Odgovori ispitanika na pitanje o učestalosti razgovora roditelja s djecom o sadržaju koji gledaju

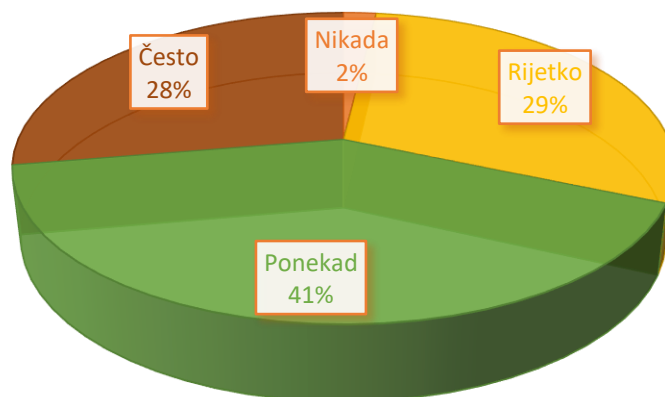
5. 7. Pozitivan uticaj učitelja i škole na smanjenje agresivnosti kod djece

U ovom istraživanju došli smo do sljedećih podataka: 6% ispitanika smatra da učitelji uopšte nisu osposobljeni za rješavanje problema agresivnog ponašanja među učenicima. Prema mišljenju 30% ispitanika, učitelji su osposobljeni, ali u manjoj mjeri. Njih 55% smatra da su učitelji srednje osposobljeni, dok samo 9% ispitanika vjeruje da su učitelji vrlo osposobljeni za rješavanje ovih problema.

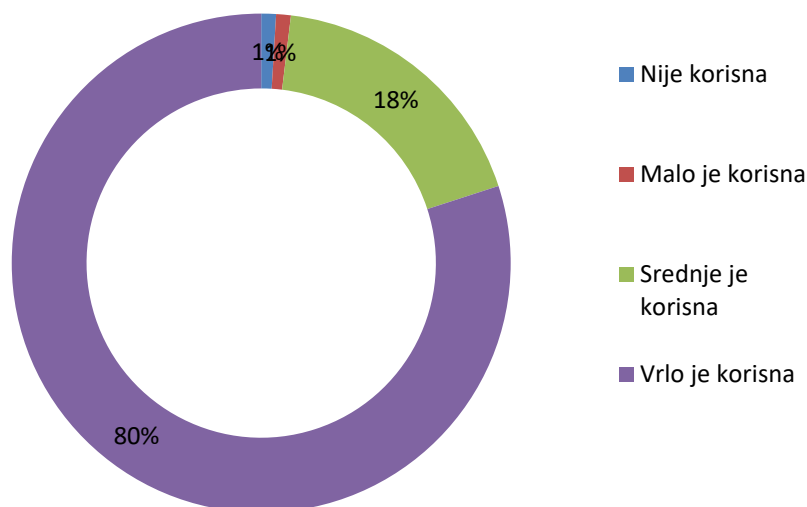
Grafikon 27: Nivo osposobljenosti učitelja za rješavanje problema agresivnog ponašanja među učenicima

U vezi s učestalošću sprovođenja radionica ili programa prevencije u školama, 2% ispitanika navodi da se takvi programi nikada ne sprovode. Prema mišljenju 29% ispitanika, oni se sprovode rijetko, dok 41% smatra da se sprovode ponekad. Često sprovođenje ovih programa ističe 28% ispitanika.

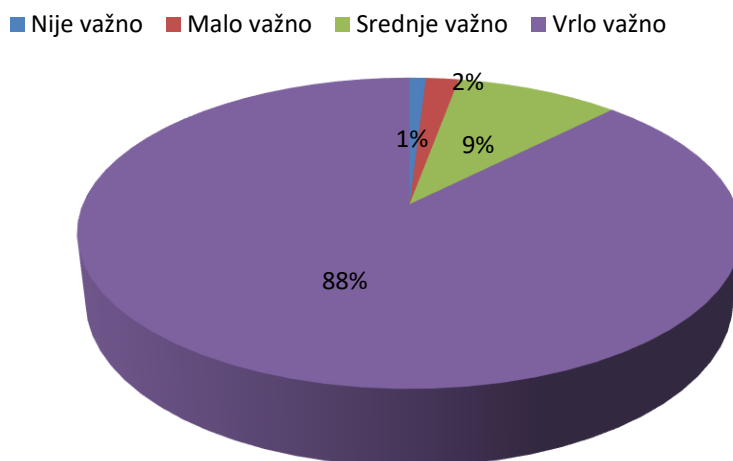
Grafikon 28: Učestalost sprovođenja radionica ili programa prevencije u školama

Da je podrška stručnih saradnika vrlo korisna u rješavanju problema agresivnosti smatra 80% ispitanika. Njih 18% ocjenjuje ovu podršku kao srednje korisnu, dok po 1% ispitanika smatra da je malo korisna ili da uopšte nije korisna.

Grafikon 29: Značaj podrške stručnih saradnika u rješavanju problema agresivnosti

Većina ispitanika, njih 88%, smatra da je vrlo važno uključiti učenike u aktivnosti koje podstiču socijalne vještine radi smanjenja agresivnosti. Njih 9% ocjenjuje da je to srednje važno, dok 2% smatra da je to važno u manjoj mjeri, a samo 1% ispitanika ističe da to nije važno.

Grafikon 30: Važnost uključivanja učenika u aktivnosti koje podstiču socijalne vještine za smanjenje agresivnosti

Učenike četvrtog razreda smo pitali kako njihova učiteljica obično reaguje kada primijeti agresivno ponašanje, na koji način postupa u takvim situacijama i da li može pozitivno da utiče na smanjenje takvog ponašanja. Njihovi odgovori ukazuju na to da učiteljica najčešće reaguje smirivanjem situacije i razgovorom sa učenikom koji pokazuje agresivno ponašanje. Takođe, često organizuje zajednički razgovor sa pedagogom kako bi se pronašlo adekvatno rješenje za problem. U pojedinim slučajevima uključuje i roditelje, a kada dođe do sukoba između učenika, nastoji da razgovara sa obje strane kako bi ih pomirila i pomogla im da riješe nesuglasice. Ovi odgovori potvrđuju da učiteljica ima važnu ulogu u smanjenju agresivnog ponašanja kroz konstruktivan pristup, razgovor i uključivanje svih relevantnih strana u rješavanje problema.

Način reagovanja	Opis
Smirivanje situacije razgovorom	Učiteljica razgovara sa učenikom kako bi ga umirila i ukazala na gresku
Saradnja sa pedagogom	Uključuje pedagoga kako bi zajednički pronašli rješenje
Uključivanje roditelja	Kontaktira roditelje kako bi ih upoznala sa situacijom
Razgovor između učenika	Pomaže učenicima u rješavanju sukoba i pomirenju

Tabela 8: Reakcije učiteljice IV razreda na agresivno ponašanje učenika

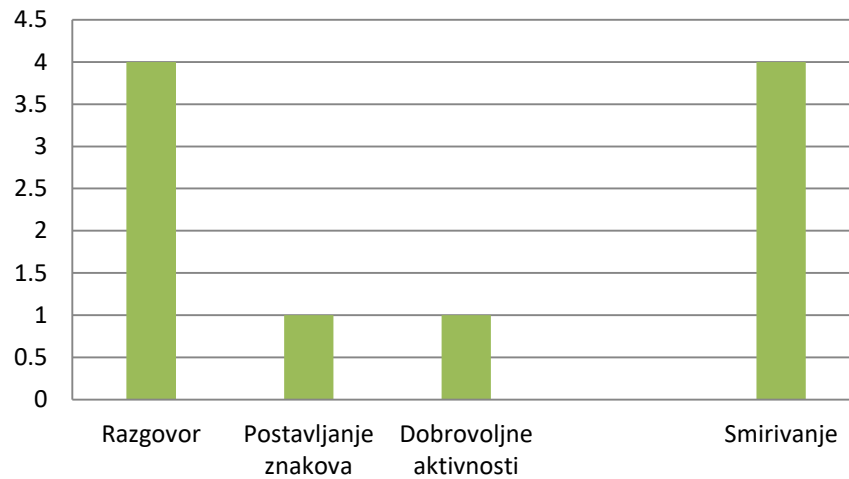
Učenici petog razreda su takođe dali odgovore na isto pitanje, navodeći slične načine rešavanja sukoba kao i učenici četvrtog razreda. Među najčešće spomenutim metodama su razgovor sa učenicima, traženje uzroka problema i njegovo rješavanje, smirivanje situacije, kao i kazna kao sredstvo odvrćanja od ponavljanja agresivnog ponašanja. Takođe, neki učenici su naveli mogućnost uključivanja direktora ili pedagoga u rješavanje sukoba. Ovi odgovori potvrđuju hipotezu da učitelj ili učiteljica mogu imati pozitivan uticaj na smanjenje agresivnog ponašanja, koristeći različite metode za rješavanje konflikata i podsticanje boljih međusobnih odnosa među učenicima.

Način reagovanja	Opis
Razgovor sa učenicima	Učiteljica razgovara sa učenicima kako bi razumjeli uzrok sukoba i riješili ga
Smirivanje situacije	Pokušava da odmah smiri učenike
Traženje uzroka problema	Analizira situaciju kako bi se pronašao razlog agresivnog ponašanja
Kazna kao metoda prevencije	Učenici navode kaznu kao način da se spriječi ponavljanje agresivnog ponašanja
Uključivanje pedagoga ili direktora	U složenijim situacijama uključuje stručne saradnike kako bi se sukob riješio

Tabela 9: Reakcije učitelje V razreda na agresivno ponašanje učenika

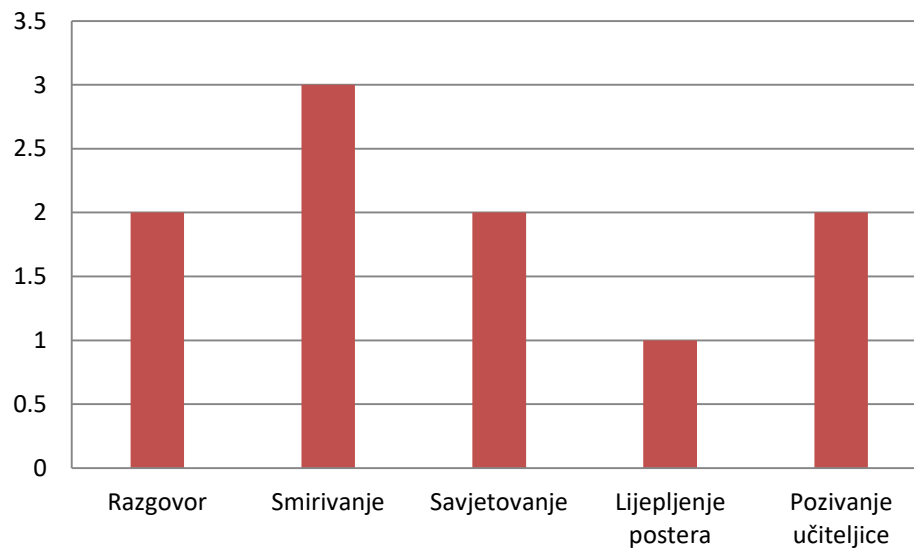
Učenici četvrtog i petog razreda naveli su da, pored učitelja ili učiteljice, u sprječavanju agresivnog ponašanja značajnu ulogu imaju i pedagog, direktor, porodica, vršnjaci, nastavnici, drugovi i drugarice, kao i tim za borbu protiv nasilja.

Učenike smo takođe šta rade kada neko od njihovih vršnjaka postane agresivan i na koji način bi pokušali da smanje takvo ponašanje. Učenici četvrtog razreda naveli su da bi pokušali da razgovaraju sa agresivnim vršnjakom i da ga smire, omogućili mu da se bavi aktivnostima koje voli kako bi se opustio i prestao da bude agresivan. Takođe, istakli su važnost razgovora o tome zašto je agresivno ponašanje loše i zašto ga ne treba ispoljavati. Neki učenici su predložili i postavljanje znakova koji bi podsećali na važnost izbegavanja agresivnog ponašanja.

Grafikon 31: Kako bi učenici IV razreda doprinijeli suzbijanju agresije među vršnjacima?

Učenicima petog razreda smo također postavili isto pitanje. Njihovi odgovori su se uglavnom odnosili na smirivanje, razgovaranje, lijepljenje postera koji ukazuju na znak smanjenja agresivnosti, savjetovanje da se ne treba tako ponašati, da to ponašanje nije ispravno ni poželjno, te pozivanje učiteljice da riješi problem.

Grafikon 32: Kako bi učenici V razreda doprinijeli suzbijanju agresije među učenicima?

6. DISKUSIJA

Sprovedenim istraživanjem ispitana je učestalost pojave agresivnog ponašanja kod djece u drugom ciklusu osnovne škole. Takođe, istraženi su najčešći oblici agresije, kao i uzroci koji dovode do ovog ponašanja.

Jedan od zadataka istraživanja bio je da se ispita na koji način se manifestuju različiti oblici agresivnosti kod djece u školskom okruženju. Rezultati su potvrdili hipotezu da djeca ispoljavaju agresivnost u različitim oblicima, uključujući verbalnu, fizičku i socijalnu agresiju. Na osnovu toga možemo zaključiti da postoje različiti oblici manifestacije agresivnosti.

Drugi važan zadatak istraživanja bio je ispitivanje uzroka koji dovode do ispoljavanja agresivnosti kod djece. Rezultati su potvrdili hipotezu da postoji širok spektar uzroka koji mogu doprinijeti pojavi agresivnog ponašanja u školi. Među ključnim uzrocima izdvajaju se porodični odnosi, uticaj vršnjaka, medijski sadržaji i slični faktori.

Pored toga, jedan od zadataka istraživanja bio je procjena uticaja vršnjaka na ispoljavanje agresivnosti. Nalazi su pokazali da vršnjaci, vršnjački pritisak i vršnjačko odbacivanje značajno utiču na pojavu agresivnosti kod djece, čime je potvrđena i ova hipoteza. Djeca često posmatraju i oponašaju ponašanje svojih vršnjaka, posebno onih koje doživljavaju kao dominantne, kako bi se uklopila u grupu ili izbjegla da postanu meta nasilja. Zbog toga je pretpostavka da vršnjaci u velikoj mjeri utiču na pojavu agresije tačna.

Jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je i utvrđivanje da li postoji statistički značajna razlika u stepenu agresivnosti između dječaka i djevojčica. Rezultati pokazuju da većina ispitanika smatra da dječaci češće ispoljavaju fizičku agresiju, dok su djevojčice sklonije verbalnim oblicima, poput ogovaranja. Takođe, značajan broj ispitanika navodi da djevojčice češće pribjegavaju isključivanju pojedinaca iz grupe kao obliku agresivnog ponašanja. Na osnovu dobijenih podataka može se zaključiti da postoji statistički značajna razlika u načinu ispoljavanja agresivnosti između dječaka i djevojčica.

Još jedan važan zadatak istraživanja bio je ispitivanje uticaja porodičnih odnosa na pojavu agresivnog ponašanja kod djece. Rezultati su potvrdili da kvalitet porodične dinamike ima značajnu

ulogu u oblikovanju intenziteta i načina ispoljavanja agresije. Konkretno, ukoliko su odnosi u porodici narušeni, roditeljska pažnja izostaje ili ne postoji adekvatna kontrola nad dječjim ponašanjem, povećava se vjerovatnoća razvoja agresivnosti. U takvim okolnostima, agresivno ponašanje može biti češće i izraženije, što naglašava važnost stabilnog, podržavajućeg i emocionalno toplog porodičnog okruženja u prevenciji ovog problema.

Istraživanje je obuhvatilo i analizu uticajamedijskih sadržaja na pojavu agresivnosti kod djece u školama. Rezultati su ukazali na to da mediji imaju značajan uticaj na oblikovanje agresivnog ponašanja. Savremeni sadržaji, posebno društvene mreže i medijski prikazi nasilja, igraju važnu ulogu u povećanju nivoa agresivnosti kod djece. Ako roditelji ne komuniciraju sa svojom djecom o sadržaju koji gledaju, rizik od nasilnijeg ponašanja raste. Dakle, pretpostavka da medijski sadržaji u velikoj mjeri utiču na pojavu agresije kod djece je potvrđena.

Poslednji zadatak istraživanja bio je ispitivanje uticaja učitelja, okruženja i škole na smanjenje učestalosti agresivnog ponašanja kod djece. Rezultati su potvrdili pretpostavku da učitelji, školska sredina i sam školski sistem mogu značajno doprinijeti smanjenju agresivnog ponašanja. Osposobljenost učitelja za rješavanje problema agresivnosti među učenicima ocijenjena je kao srednje dobra, dok je podrška stručnih saradnika prepoznata kao naročito važan faktor. Takođe, uključivanje učenika u aktivnosti koje razvijaju socijalne vještine ima pozitivan uticaj na smanjenje agresivnosti. Ipak, ističemo da bi bilo poželjno češće organizovati radionice i programe prevencije agresivnosti u školama kako bi se ostvarili dugoročniji i značajniji rezultati u ovoj oblasti.

7. ZAKLJUČAK

Agresivnost kod djece školskog uzrasta predstavlja ozbiljan izazov u vaspitno-obrazovnom procesu, jer može narušiti međuvršnjačke odnose, ometati nastavni proces i negativno uticati na emocionalni razvoj učenika. Predmet sprovedenog istraživanja bila je identifikacija, analiza i razumijevanje manifestacije agresivnog ponašanja kod djece školskog uzrasta. Cilj istraživanja bio je da ispitate uzroke, oblike i učestalost javljanja agresivnog ponašanja kod djece u drugom ciklusu osnovne škole.

Istraživanjem je analizirano sedam pomoćnih hipoteza, pri čemu su sve potvrđene. Rezultati su pokazali da djeca mogu ispoljavati agresivnost na različite načine, a da njena pojava u školskom okruženju zavisi od širokog spektra faktora. Ključni uticaj imaju vršnjaci, vršnjački pritisak i socijalna isključenost, koji značajno doprinose razvoju agresivnog ponašanja. Takođe, utvrđena je statistički značajna razlika u stepenu i načinu ispoljavanja agresije između dječaka i djevojčica. Porodična dinamika se pokazala kao važan faktor u oblikovanju intenziteta i oblika agresivnog ponašanja kod djece. Pored toga, istraživanje je potvrdilo da učitelji, školska atmosfera i obrazovni sistem igraju ključnu ulogu u prevenciji i smanjenju agresivnosti među učenicima. Na osnovu navedenog, moguće je potvrditi glavnu hipotezu da agresivno ponašanje kod djece u drugom ciklusu osnovne škole postoji u različitim oblicima, ima brojne uzroke i javlja se učestalije.

S obzirom na nedostatak longitudinalnog pristupa, relativno mali uzorak i druge moguće nedostatke, ovo istraživanje ipak može poslužiti kao dobra osnova za sva buduća, kompleksnija istraživanja. Dobijeni rezultati trebalo bi da skrenu pažnju učiteljima, stručnim saradnicima, cijeloj školskoj sredini, ali i široj zajednici na sve učestaliju pojavu agresivnog ponašanja u školama. Ovi podaci mogu poslužiti kao osnov za dalje promišljanje i razvoj strategija za prevenciju i suzbijanje agresije među učenicima, čime bi se stvorilo sigurnije i podsticajnije okruženje za sve.

8. OGRANIČENJA I DALJE PREPORUKE

Istraživanje manifestacije agresivnosti kod djece školskog uzrasta predstavlja izazovan, ali značajan zadatak. U vezi sa tim, ovo istraživanje ima svoje nedostatke koji su uzrokovani određenim ograničenjima koji proističu iz različitih razloga. Veličina i reprezentativnost uzorka mogu biti ograničavajući faktori. Uzorak od 20 učenika, 94 učitelja i 11 stručnih saradnika nije dovoljno velik da obuhvati sve specifičnosti različitih škola. Jedno od ograničenja je i subjektivnost odgovora ispitanika. Učenici, kao i odrasli učesnici istraživanja, poput učitelja i stručnih saradnika, mogu se ustručavati da otkriju istinite informacije o agresivnom ponašanju zbog straha od posljedica ili zbog želje da budu viđeni u što boljem svijetlu. Takođe, nedostatak longitudinalnog pristupa predstavlja još jedno ograničenje, jer kratkotrajna istraživanja ne omogućavaju praćenje dugoročnih promjena u obrascima agresivnosti niti efekte određenih intervencija tokom vremena.

S obzirom na navedena ograničenja, neophodno je sprovesti dodatna istraživanja kako bi se problem sveobuhvatno analizirao i pronašli djelotvorni pristupi njegovom rješavanju. Ključni korak u tom procesu jeste proširenje uzorka, uključivanjem većeg broja učenika, učitelja i stručnih saradnika iz različitih škola, kao i roditelja, čija je uloga u razvoju djece od suštinskog značaja. Takođe, škole bi trebalo da razviju preventivne programe koji podstiču nenasilno rješavanje konflikata, jačanje emocionalne pismenosti i unapređenje socijalnih vještina kod učenika. Ovi programi mogu obuhvatiti radionice i interaktivne aktivnosti koje će djeci omogućiti da prepoznaju agresivno ponašanje i nauče kako da na njega adekvatno reaguju.

Važno je da škola sarađuje sa lokalnom zajednicom, jer zajednički organizovani projekti, poput preventivnih kampanja i edukacije o nasilju, mogu igrati ključnu ulogu u podizanju svijesti o agresiji i uključivanju šire društvene zajednice u pronalaženje rješenja za ovaj problem.

9. LITERATURA

1. Antičević, T. (2021). Agresivnost u adolescenciji. Istraživanje nekih oblika agresivnog ponašanja srednjoškolaca. *Nastavnička revija*, 2(2), 3–23. <https://doi.org/10.52444/nr.2.2.1>
2. Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Grafotisak, 414–454.
3. Barović, Z. (1999). Razumijevanje – lijek za agresivnost. U H. Vrgoč (Ur.), *Agresivnost (nasilje) u školi*. Hrvatski pedagoško – književni zbor. Zagreb: ZIB Mladost.
4. Bartol, C. R. (2006). Resilience and Antisocial Behavior. U C. R. Bartol & A. M. Bartol (Ur.), *Current Perspectives in Forensic Psychology and Criminal Justice*, 81–95. Sage Publications.
5. Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga. <https://hrcak.srce.hr/45271>
6. Bilić, V., i Zloković, J. (2004). *Fenomen maltretiranja djece: Prepoznavanje i oblici pomoći obitelji i školi*. Zagreb: Naklada Ljevak.
7. Bilić, V., Buljan Flander, G., i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
8. Bilić, V. (2018). *Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima*. Zagreb: Obrazovni izazovi i Učiteljski fakultet.
9. Bilić, V. (2010). Povezanosti medijskog nasilja sa agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgovorne znanosti*, 12(2), 263–281.
10. Brčić, I. (2018). Utjecaj medija na gledatelja od najranije do odrasle dobi. *InMedias Res: Časopis filozofije medija*, 13(7).
11. Bulić, A. (2019). *Uticaj roditeljskih stilova rešavanja konflikata na prosocijalno i agresivno ponašanje predškolaca*. Filozofski fakultet, Banja Luka.
12. Buljan Flander, G. (2007). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada.
13. Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z., i Ćorić Špoljar, R. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Društvena istraživanja*, 16 (1–2), 157–174. <https://hrcak.srce.hr/18925>
14. Čudina-Obradović, M., i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Golden Marketing – Tehnička knjiga.
15. Đorić, M. (2009). Buling kao vrsta socijalnog nasilja. *Politička revija*, 21(3), 145–164.
16. Đuran, A., Koprivnjak, D., i Maček, N. (2019). Utjecaj medija i uloga odraslih na odgoj i obrazovanje djece predškolske i rane školske dobi. *Communication Management Review*, 4(1), 270–283.

17. Epstein, J. L. (2001). *School, family, and community partnerships: Preparing Educators and Improving Schools*. Colorado: Westview Press.
18. Essau, C. A., & Conradt, J. (2006). *Agresivnost djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
19. Evans, G. W., & Kim, P. (2013). Childhood poverty, chronic stress, self-regulation, and coping. *Child Development Perspectives*, 7(1), 43–48. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/cdep.12013>
20. Hargreaves, A. (2000). Mixed emotions: Teachers' perceptions of their interactions with students. *Teaching and Teacher Education*, 16(8), 811–826. [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0742-051X\(00\)00028-7](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0742-051X(00)00028-7)
21. Hebib, E., i Spasenović, V. (2011). Značaj razgranate strukture školskih aktivnosti. *Nastava i vaspitanje*, 1, 65–80.
22. Hrnjica, S. (1990). *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*. Beograd: Naučna knjiga.
23. Juul, J. (2018). *Agresivnost! Nov i opasan tabu? Vodič za bolje razumijevanje agresivne djece i mladih*. Split: Harfa.
24. Juul, J. (2011). *Vaše kompetentno dijete*. Naklada Pelago.
25. Kanižaj, I., i Ciboci, L. (2011). Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove - Utjecaj učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade. *Djeca medija - od marginalizacije do senzacije*. Zagreb: Matica hrvatska.
26. Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Naklada Slap.
27. Kordić, B. (2005). *Psihologija – Metode i tehnike u psihologiji i teorijski modeli psihosocijalne ugroženosti pojedinca*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju društva psihologa Srbije, 99–111.
28. Krajnc, M. (2005). Roditeljski stilovi vaspitanja i agresivnost dece. *Pedagoška stvarnost*, 51(2), 37–49.
29. Krneta, D. (2005). *Socijalna psihologija*. Fakultet za poslovni inženjering i menadžment.
30. Krnjajić, S. (2003). *Poštovanje drugog: Preduslov za uspostavljanje i razvoj dečjih prijateljstava*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
31. Labaš, D. (2011). Djeca u svijetu interneta: Zatočenici virtualnoga svijeta. U L. Ciboci, I. Kanižaj, i D. Labaš (Ur.), *Djeca medija: Od marginalizacije do senzacije*, 35–64. Matica hrvatska.
32. Laniado, N., & Pietra, G. (2005). *Naše dijete, videoigre, internet i televizija*. Studio TIM.
33. Lazarević, V. (2011). Uticaj socijalnog učenja na razvoj agresivnog ponašanja kod dece. *Psihološka teorija i praksa*, 14(1), 24–39.
34. Mahoney, J. L. (2000). School extracurricular activity participation as a moderator in the development of antisocial patterns. *Child Development*, 71(2), 502–516.
35. Marković, M. (2020). *Vršnjačko nasilje u školi. Kakvi su akademski i socijalni korelati za uključene učenike?* Filozofski fakultet.

36. Milošević, M. (2010). Stilovi vaspitanja roditelja i razvoj agresivnosti kod dece. *Pedagoški radovi*, 45(1), 99–112.
37. Nedimović, T., i Biro, M. (2011). Faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. *Primenjena psihologija*, 4(3), 229–244. <https://doi.org/10.19090/pp.2011.3.229-244>
38. Nedimović, T. (2010). *Vršnjačko nasilje u školama: Pojavni oblici, učestalost i faktori rizika*. Univerzitet u Novom Sadu, doktorska disertacija.
39. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Školska knjiga.
40. Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
41. Opić, S. (2008). Uloga učitelja u prevenciji fizičke agresivnosti učenika. U I. Šebetar (Ur.), *Međunarodno stručno – znanstveni skup IX dani Mate Demarina: Odgoj i obrazovanje između lokalnog i globalnog*, 287–296. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Podružnica Petrinja.
42. Osmančević, L. (2015). Pozitivni i negativni medijski sadržaji. U N. Marković (Ur.), *Komunikacija odgaja - odgoj komunicira. Emocionalna i medijska pismenost*, 55–61. Pragma.
43. Parens, H. (2011). *Taming aggression in your child: How to avoid raising bullies, delinquents, or trouble-makers*. Jason Aronson, Inc.
44. Pečjak, V., i Štrukelj, M. (2010). *Agresivno ponašanje učenika: Uzroci i prevencija*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za školstvo.
45. Pellegrini, A. D. (2002). Bullying, victimization, and sexual harassment during the transition to middle school. *Educational Psychologist*, 37(3), 151–163.
46. Pianta, R. C. (1999). *Enhancing Relationships Between Children and Teachers*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
47. Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju. <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>
48. Popović, D. (2014). Prevencija vršnjačkog nasilja u školskom sistemu. *Inovacije u nastavi*, 27(1), 74–83. <https://doi.org/10.5937/inovacije1401074P>
49. Popović, D. (2010). Partnerstvo porodice i škole kao faktor prevencije vršnjačkog nasilja. *Pedagoška stvarnost*, 56 (1–2), 35–45. Novi Sad.
50. Safran, S. P., Safran, J. S., & Rich, C. E. (1994). What disturbs students? An examination of age and gender differences. *The Journal of Special Education*, 28(2), 138–148.
51. Smit, P. (2019). *Psihologija vršnjačkog nasilja. Kako sa nasilništvom u školi?* Novi Sad: Filozofski fakultet
52. Smontara, P. (2008). *Školsko ozračje i nasilje među učenicima*. U V. Kolesarić (Ur.), *Nasilje nad djecom i među djecom*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
53. Stanimirović, Lj. (2019). Vršnjačko zlostavljanje – psihološki i psihijatrijski aspekti. *Sestrinska reč*, 33–36.

54. Stričević, I. (2011). Jačanje roditeljskih kompetencija kroz programe obrazovanja roditelja. U D. Maleš (Ur.), *Nove paradigme ranog odgoja*, 125–152. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju.
55. Sutherland, K. S., Lewis-Palmer, T., Stichter, J., & Morgan, P. L. (2008). Examining the influence of teacher behavior and classroom context on the behavioral and academic outcomes for students with emotional or behavioral disorders. *The Journal of Special Education*, 41(4), 223–233.
56. Šaljić, Z. (2017). *Prevenција antisocijalnog ponašanja učenika. Šta i kako raditi u školi?* Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju.
57. Šimić-Šašić, S. (2014). Školsko nasilje i agresivno ponašanje učenika. *Pedagoška stvarnost*, 60(2), 257–272.
58. Trebješanin, Ž. (2008). *Rečnik psihologije*, 17–18. Beograd: Stubovi kulture.
59. Vasta, R., Heith, M., & Miller, S. A. (1998.). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
60. Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, 21(1), 29–60.
61. Vizek-Vidović, V. (2005). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP – VERN.
62. Waaktaar, T., Christie, H. J., Borge, A. I. H., & Torgersen, S. (2004). How Can Young People's Resilience be Enhanced? Experiences from a Clinical Intervention Project. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 9(2), 167–183.
63. Wentzel, K. R. (2002). Are effective teachers like good parents? Teaching styles and student adjustment in early adolescence. *Child Development*, 73(1), 287–301.
64. Žderić, J. (2009). *Medijska kultura djece i mladih: Mogućnosti i zamjerke*. Zagreb: Mediateka.
65. Žunić-Pavlović, V., Glumbić, N., i Kovačević-Lepojević, M. (2014). Razlike u agresivnom ponašanju između dječaka i djevojčica sa intelektualnom ometenošću. *Beogradska defektološka škola*, 20(2), 317–328.
66. Žunić-Pavlović, V., Popović-Ćitić, B., i Pavlović, M. (2010). *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
67. Žunić-Pavlović, V., i Pavlović, M. (2013). *Tretman poremećaja ponašanja u detinjstvu i adolescenciji*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i Izdavački centar- CIID.

10. PRILOZI

Pred Vama je anketa pripremljena s namjerom da ispita Vaše poznavanje pojma agresivnosti, oblika agresivnog ponašanja, načina njegove manifestacije kod djece u drugom ciklusu osnovne škole, kao i uzroka koji do njega dovode. Rezultati istraživanja biće korišćeni kao dio master rada.

Hvala na izdvojenom vremenu i saradnji!

POL:

1. MUŠKO
2. ŽENSKO

STAROSNA DOB:

1. 20-30
2. 30-50
3. 50-65

GODINE RADNOG STAŽA:

1. 0-5 godina
2. 6-10 godina
3. 11-20 godina
4. 21-30 godina
5. Preko 30 godina

ANKETNI UPITNIK

1. Koliko često primjećujete agresivno ponašanje kod učenika?
 - a) Nikada
 - b) Rijetko
 - c) Ponekad
 - d) Često

2. Koji je najčešći oblik agresivnosti koji primjećujete?

- a) Fizička agresivnost
- b) Verbalna agresivnost
- c) Socijalna agresivnost kroz isključivanje
- d) Cyberbullying

3. Koliko je česta verbalna agresivnost među učenicima?

- a) Nikada
- b) Rijetko
- c) Ponekad
- d) Često

4. Koliko je česta fizička agresivnost među učenicima?

- a) Nikada
- b) Rijetko
- c) Ponekad
- d) Često

5. Koliko često primjećujete cyberbullying među učenicima?

- a) Nikada
- b) Rijetko
- c) Ponekad
- d) Često

6. U kojem periodu primjećujete najviše agresivnog ponašanja?

- a) Prvi ciklus osnovne škole
- b) Drugi ciklus osnovne škole
- c) Treći ciklus osnovne škole

7. Šta mislite, koliko školsko okruženje doprinosi agresivnom ponašanju?

- a) Nimalo
- b) Malo
- c) Srednje
- d) Mnogo

8. Mislite li da školski uspjeh utiče na agresivnost učenika?

- a) Da
- b) Ne

9. Koliko često primjećujete da se agresivno ponašanje učenika pogoršava tokom školskih ispita ili testova?

- a) Nikada
- b) Rijetko
- c) Ponekad
- d) Često

10. Koliko smatrate da vršnjački pritisak doprinosi agresivnom ponašanju?

- a) Uopšte ne doprinosi
- b) Malo doprinosi
- c) Srednje doprinosi
- d) Mnogo doprinosi

11. Šta mislite da li vršnjačko odbacivanje povećava šanse za agresivno ponašanje kod djeteta?

- a) Da
- b) Ne

12. Šta mislite, u kolikoj mjeri pozitivni vršnjački modeli mogu smanjiti sklonost ka agresiji kod djece?

- a) Nimalo
- b) Malo
- c) Srednje
- d) Mnogo

13. Koji pol češće koristi fizičku agresiju kao odgovor na provokacije?

- a) Dječaci
- b) Djevojčice
- c) Oba podjednako
- d) Niko

14. Šta mislite, da li dječaci ili djevojčice češće koriste ogovaranje kao oblik agresije?

- a) Djevojčice
- b) Dječaci
- c) Podjednako

15. Ko se češće služi isključivanjem iz grupe kao oblikom agresije?

- a) Dječaci
- b) Djevojčice
- c) Nema razlike

16. Da li smatrate da loši porodični odnosi mogu povećati agresivnost kod djece?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ponekad

17. Smatrate li da su roditelji svjesni agresivnog ponašanja svoje djece?

a) Da

b) Ne

18. Da li nedostatak roditeljske pažnje može uticati na pojavu agresije kod djece?

a) Da

b) Ne

c) Možda

19. Koliko smatrate da društvene mreže utiču na agresivnost učenika?

a) Uopšte ne utiču

b) Malo utiču

c) Srednje utiču

d) Mnogo utiču

20. Da li nasilni sadržaji u medijima povećavaju agresivno ponašanje kod djece?

a) Da

b) Ne

c) Ponekad

21. Da li roditelji često razgovaraju s djecom o sadržaju koji gledaju?

a) Da

b) Ponekad

c) Nikad

22. Koliko su učitelji osposobljeni za rješavanje problema agresivnog ponašanja među učenicima?

- a) Uopšte nisu
- b) Malo su osposobljeni
- c) Srednje su osposobljeni
- d) Vrlo su osposobljeni

23. Koliko često se sprovode radionice ili programi prevencije agresivnosti u vašoj školi?

- a) Nikada
- b) Rijetko
- c) Ponekad
- d) Često

24. Koliko smatrate da je podrška stručnih saradnika (psihologa, pedagoga) korisna u rješavanju problema agresivnosti?

- a) Nije korisna
- b) Malo je korisna
- c) Srednje je korisna
- d) Vrlo je korisna

25. Koliko smatrate da je važno uključiti učenike u aktivnosti koje podstiču socijalne vještine za smanjenje agresivnosti?

- a) Nije važno
- b) Malo važno
- c) Srednje važno
- d) Vrlo važno

INTERVJU

1. Šta za tebe predstavlja agresivno ponašanje?
2. Koji su to uzroci koji dovode do pojave agresivnosti?
3. Zašto misliš da neka djeca postaju agresivna?
4. Kako misliš da se osjećaju djeca koja pokazuju agresivno ponašanje?
5. Da li si se nekada našao/la u situaciji u kojoj si reagovao/la jako ljutito? Šta se tada desilo?
6. Da li si ikada doživio/la da te neki drug ili drugarica povrijedi riječima ili postupcima? Kako si se tada osjećao/la?
7. Šta radiš kada neko od tvojih vršnjaka postane agresivan?
8. Šta učitelj/ica obično radi kada vidi da se neko ponaša agresivno?
9. Pored učitelja, da li još neko u školi pomaže da se spriječi agresivno ponašanje učenika?
10. Kako bi ti pomogao/la da se smanji agresivnost među vršnjacima?

IZJAVA O POTVRĐIVANJU ORIGINALNOSTI MASTER RADA

(u skladu sa članom 22. Zakona o akademskom integritetu i članom 18. Pravila studiranja na master studijama)

Potpisana/i: Nejra Kadić
(ime i prezime)

Broj indeksa: 776/19

IZJAVLJUJEM

pod krivičnom i materijalnom odgovornošću da je master rad pod naslovom:

„Manifestacija agresivnosti kod djece školskog uzrasta (drugi ciklus osnovne škole)”

moje originalno djelo.

U Nikšiću: 27. 02. 2025.

Svojeručni potpis,